

طراحی الگوی توسعه اقتصادی-اجتماعی ایران با رهیافت فراترکیب

ناهید عبدلی*

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۶/۱۳ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۱۰/۰۵

چکیده

مفهوم توسعه، از جنبه‌های گوناگون اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی، سیاسی و در دهه‌های اخیر انسانی، زیست‌محیطی و پایداری قابل بررسی است. هدف این است که از طریق رویکرد توسعه اجتماعی و با دو مفهوم حق توسعه و رفاه اجتماعی، الگو، شاخص و متغیرهای توسعه اقتصادی و اجتماعی ایران شناسایی شوند. حق توسعه، به‌عنوان مفهوم محوری، ارتباط سازنده جامعه و حاکمیت را پدیدار می‌سازد تا آگاهی و مشارکت عمومی در انتخاب الگو و به دنبال آن، ضمانت‌های قانونی و الزام‌های حقوقی، برای تحقق توسعه در زیست اجتماعی، مورد ادعا قرار گیرد. با استفاده از روش فراترکیب از ۷۸ مقاله تولیدشده منتخب در پنج سال اخیر، ۴۴ الگو به دست آمد که غالباً به این موضوع می‌پردازند که توسعه چیست و چه الزاماتی دارد؛ بعد از بیان انواع الگوهای پیشنهادی، الگوی محافظه‌کارانه رفاه اجتماعی برنامه‌های توسعه اقتصادی-اجتماعی ایران تشریح و ارتباط آن با سیاست‌های کلان مشخص شد. توسعه همانا، حقی است که جزئی از حقوق بشر و حقوق اساسی انسان است و مانند آزادی، عدالت و برابری امری بدیهی است. یافته‌ها نشان می‌دهد که اراده و الزامی به تحقق اهداف پایدار و آینده‌نگر نیست و مدیریت و برنامه‌ریزی سازگار با ساختار اجتماعی و کارآمد، جایگاهی ندارد؛ در نتیجه، تا به امروز، کنش‌های توسعه‌مداری، ایستا، واکنشی و چندگانه بوده و منجر به نوع خاصی از تضاد سیستمی درون‌زا در ساختار اجتماعی شده‌اند.

واژه‌های کلیدی: توسعه، توسعه اجتماعی، حق توسعه، رفاه اجتماعی، برنامه توسعه، اقتصاد مقاومتی
طبقه‌بندی JEL: O20, O21

۱. بیان مسئله

از زمان ظهور اندیشه‌های توسعه‌مداری بعد از جنگ جهانی دوم، یکی از هدف‌های امر توسعه، دستیابی به استانداردهای بهتر زندگی و افزایش رفاه اجتماعی بود و براساس این پیش‌فرض که توسعه اجتماعی باید، به‌عنوان موضوعی متأخر نسبت به رشد اقتصادی در نظر گرفته شود، اولویت و اصالت به رشد اقتصادی داده می‌شد؛ زیرا باور این بود که تمرکز بر رشد اقتصادی، از طریق انباشت پس‌انداز، افزایش سرمایه‌گذاری در بخش صنعتی و تکیه بر تکنولوژی‌های پیشرفته و مدرن، منشأ افزایش سطح درآمدها و در نتیجه، افزایش سطح زندگی و رفاه خواهد بود. دیدگاهی که همچنان بر فضای اقتصادی کشور حاکم است و سیاست‌گذاری براساس اصل ۴۴، با هدف خصوصی‌سازی و با راهبرد انباشت سرمایه، پیگیری شده و می‌شود. (آقاجانی‌معمار، ۱۳۹۳: ۲) از این‌رو، خصوصی‌سازی با استفاده از دو روش فروش سهام شرکت‌ها به متقاضیان و سهام عدالت، اهداف کلان توسعه را محقق نساخت.

مفهوم توسعه از جنبه‌های گوناگون اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی، سیاسی و در دهه‌های اخیر توسعه انسانی، زیست‌محیطی، پایداری و... مطرح بوده است. به نظر ازکیا و غفاری، مفهوم توسعه را باید یک مقوله ارزشی به‌شمار آوریم که چندبعدی و پیچیده است و ارتباط نزدیکی با مفهوم بهبود دارد. (ازکیا و غفاری، ۱۳۸۴: ۲۴) به‌همین جهت، در فرآیند توسعه بر مقولاتی مانند عدالت اجتماعی، کاهش فقر و نابرابری و رفع بیکاری تأکید می‌شود که حاصل آن، دگرگونی و تحول در ساختار ذهنی و عینی جامعه به باور سازمان‌های بین‌المللی است.

سازمان ملل، توسعه اجتماعی را افزایش ظرفیت نظام اجتماعی، ساختار اجتماعی، نهادها، خدمات و سیاست بهره‌گیری از منابع برای سطوح زندگی مطلوب‌تر که در معنایی وسیع‌تر، دربردارنده ارزش‌هایی است که معطوف به توزیع معتبر درآمد، دارایی و فرصت‌هاست، تعریف نموده است. توسعه اجتماعی با مؤلفه‌هایی همچون بهبود در کیفیت زندگی، تحقق برابری و عدالت اجتماعی، نیل به یکپارچگی اجتماعی، تحقق نظام شایسته‌سالاری، مشارکت اجتماعی در قالب بسط انجمن‌ها و نهادهای مدنی، تقویت قابلیت و ظرفیت نظام اجتماعی، پاسخ‌گویی به ضرورت‌های حاصل در دگرگونی‌های مختلف، پذیرش تکثر اجتماعی با حفظ انسجام ملی و ارتقای توانمندی‌های انسانی ارتباط دارد. توسعه اجتماعی، در قیاس با

مفاهیمی چون توسعه اقتصادی و رشد اقتصادی، گسترده‌تر است و مباحث محوری توسعه اجتماعی مربوط به جامعه مدنی، دموکراسی اجتماعی، عدالت اجتماعی، رفاه اجتماعی و سرمایه اجتماعی را در بر می‌گیرد (گریفین، مک‌کنلی، ۱۳۷۷: ۳۷۹). براساس تعریف بانک جهانی، توسعه، به‌ویژه توسعه اجتماعی، به مردم، آسایش، رفاه و بهبودی آنها، شکوفا شدن قابلیت‌هایشان و تکوین یک جامعه مدنی از سوی آنها مربوط است (Borgatta & Montgomery, 2000: 742-744). بدین ترتیب، پایداری را هدف غایی خود ساخته است.

مسئله برنامه‌ریزی مبتنی بر توسعه پایدار از جایی شروع شد که جامعه جهانی به تغییر نگرش مردم، اهمیت مشارکت عمومی و نقش تصمیم‌گیرنده جامعه در برنامه‌ریزی کلان کشور پی برد و جامعه را در مسیر توسعه، دخیل و صاحب‌حق دانست. این حق جزئی از حقوق اساسی بشر و ضامن آزادی و پیشرفت، عدالت و خلاقیت انسان است. بنابراین، بهره‌مندی تمامی انسان‌ها از زن و مرد را در یک سهم عادلانه و متناسب از اموال و خدمات تولیدی جامعه جهانی فراهم می‌کند.

لازم به ذکر است که بدیهی پنداشتن حق توسعه برای جوامع باعث شد که این مفهوم، عملاً نادیده گرفته شود به‌گونه‌ای که جامعه تأثیری در انتخاب مسیر توسعه خود ندارد. لذا، گاهی لازم است بازگشتی به این حق داشته باشیم و نسبت این حق به جامعه را بسنجیم با این پرسش‌ها که ماهیت و محتوای برنامه‌ها و سیاست‌های توسعه، از کجا سرچشمه می‌گیرد؟ چه الزامات و ضمانت‌هایی جهت تحقق توسعه وجود دارد؟ جایگاه جامعه و مردم در برنامه‌ریزی کلان کجاست؟ دقیقاً در اینجا است که موضوع حق توسعه اهمیت پیدا می‌کند تا برنامه‌های توسعه، به خواست عموم، قانونی شوند و میزان تحقق آن، مورد بازخواست عمومی قرار گیرد. بنابراین، مسئله اصلی تسلط بر حق توسعه، مشارکت در تدوین الگو و مسیر توسعه و مطالبه‌گری در تحقق روند توسعه فراتر از جنبه‌های رفاهی، اقتصادی و اجتماعی آن است که مانند دیگر جنبه‌های حقوقی، همچون برابری و آزادی، بر ساخت می‌شود و مورد ادعا قرار می‌گیرد.

در مقاله پیش‌رو، بعد از بررسی انواع الگوهای پیشنهادی در مطالعات توسعه اقتصادی-اجتماعی ایران، الگوی مبتنی بر رفاه اجتماعی برنامه‌های پنج‌ساله تشریح و ارتباط آن با سند چشم‌انداز و سیاست‌های اقتصاد مقاومتی بررسی می‌گردد. درنهایت، محوری‌ترین موضوع، همانا مفهوم حق توسعه است که به ارتباط سازنده

میان جامعه و حاکمیت می‌پردازد تا جایگاه مردم در نظام مدیریت کلان کشور و خواست عمومی برساخت گردد.

۲. مبانی نظری

رویکرد توسعه اجتماعی با حقوق انسانی و اجتماعی، حق توسعه و حق برخورداری از محیط زیست سالم و سهم مساوی از منافع اقتصادی در ارتباط است. نظریه‌هایی توسط محققان اجتماعی مطرح شده است که از طریق آن، می‌توان به تحلیل امر توسعه در جامعه پرداخت. الکساندر، جامعه مدنی (Alexander, 1990)، گیدنز، هویت شخصی و سرمایه اجتماعی (Giddens, 1991)، پارسونز، اجتماع جامعه‌ای (Parsons, 1996)، کلمن، سرمایه اجتماعی (Coleman, 1994)، جنکینز، هویت اجتماعی، (Jenkins, 1996)، مورن،^۱ هویت انسانی (۱۳۸۲)، بوردیو، کنش اجتماعی (Bourdieu, 1977)، دارندورف،^۲ انسان اجتماعی (۱۳۷۱)، هابرماس، گستره همگانی، ارتباطات اجتماعی و عقلانیت ارتباطی (Habermas, 1991 & 1979)، کرایب، تجربه هویت (Craib, 1998) و آرچر، انسان بودن (Archer, 2001) را مطرح کرده‌اند. پژوهش حاضر، با رویکرد مبتنی بر توسعه اجتماعی، دو مفهوم رفاه و حق توسعه را بررسی می‌کند که خود جنبه‌های اقتصادی توسعه را نیز شامل می‌شود.

توسعه: توسعه بر فرآیند رشد تأکید دارد. این معیار به جنبه مهمی از توسعه، یعنی ورود به مرحله‌ای از رشد مستمر، در برابر سکون و یا پیشرفت بسیار ضعیف تولید، اشاره می‌کند. (مورن، ۱۳۸۲) رابی در تعریف توسعه می‌نویسد: «توسعه فرآیند پیچیده اجتماعی است برای حرکت ملت‌های توسعه‌نیافته که وضعیت اقتصادی عقب‌افتاده و تغییرات اجتماعی آرام دارند، به اقتصادی پویا و فعال با رشد اقتصادی سالیانه مناسب و تغییرات سیاسی-اجتماعی مؤثر که کیفیت زندگی همه افراد جامعه در آن تضمین شود» (Rabie, 2016: 19).

توسعه اجتماعی: در ابتدا، توسعه اجتماعی به معنی مبارزه با فقر بود و به‌مرور، ابعاد و مؤلفه‌های دیگری را به خود دید. (کلانتری و همکاران، ۱۳۹۳: ۱۴) استس توسعه اجتماعی را یک حوزه میان‌رشته‌ای و میان‌بخشی در جستجوی ارتقای زندگی مادی و اجتماعی مردم در همه سطوح جامعه تعریف می‌کند که این تعریف، دو مفهوم

1. Morin

2. Dahrendorf

را در بر می‌گیرد: اول، تأمین رضایت مردم در سطح حداقل نیازهای اساسی از طریق تأمین آن نیازها؛ دوم، افزایش سطح آزادی که با رشته‌انتخاب‌هایی که مردم می‌توانند داشته باشند، اندازه‌گیری می‌شود (Estes, 2001). حق توسعه یکی از این انتخاب‌هاست که از طریق مشارکت مردم، تا بالاترین حد ممکن، در تعیین اهداف و نتایج توسعه، پیگیری می‌شود. از طرف دیگر، توسعه اجتماعی در برگرفته‌بُعدی از توسعه است که بر کنش و واکنش‌های انسانی، نهادها و روابط اجتماعی با یکدیگر تأکید می‌ورزد و بر آنها تمرکز می‌نماید. جوزف استیگلیتز معتقد است که توسعه، نه تنها تغییرات اقتصادی در زندگی افراد ایجاد می‌نماید، بلکه، باعث تغییر زندگی آنها نیز می‌شود و بر این اساس، توسعه شامل همه جنبه‌های اجتماعی می‌گردد؛ در واقع، توسعه نیازمند همکاری و دخالت تک‌تک اعضای جامعه با یکدیگر است تا محقق گردد؛ به عبارت بهتر، توسعه نیازمند همکاری مشترک بازار، دولت، سازمان‌های مردم‌نهاد، مردم و مؤسسات غیرانتفاعی با یکدیگر است (Stiglitz, 2006: 59).

حق توسعه: حق توسعه، ابتدا در سال ۱۹۷۲ مطرح شد. در سال ۱۹۸۱، یک گروه کارشناسی از دولت‌ها در ارتباط با حق توسعه به وجود آمد و سازمان ملل اعلامیه‌ای در این زمینه تصویب نمود و به کمیسیون مزبور مأموریت داد تا راه‌های عملی کردن قطعنامه را دنبال کنند؛ اما تا سال ۱۹۹۵ پیشرفت مهمی به دست نیامد. با تبیین مفهوم توسعه پایدار در بیانیه ریو^۱ و تکرار آن در سایر اسناد در سه دهه اخیر، حق توسعه و حفاظت از محیط‌زیست مورد توجه قرار گرفت بدین معنا که حق بر توسعه و حق بر محیط‌زیست لازمه استمرار حیات بشری و بقای نسل بشرند (Sengupta, 2000: 558-559) و بر پیشرفت و بهبود زندگی از وضعیت موجود به سوی وضعیت مطلوب، که عبارت است از بهبود وضعیت رفاه که مهمترین آن معشیت به واسطه رشد اقتصادی است، تأکید دارند.

حق توسعه مفهوم محوری در این پژوهش است. در رابطه با حق توسعه بین حقوق دانان، دو دیدگاه وجود دارد؛ بعضی از محققان معتقدند، درحالی که حق توسعه، بدون شک، یک حق جامع و غیرقابل انتقال است، ولی فقط یک امر اخلاقی است. در مقابل، بعضی معتقدند، این حق با ماهیت خودش باید، مورد دقت قرار گیرد (Rizescu, 2018:14-19). در اعلامیه جهانی، حق توسعه به معنای حق مردم

1. General Assembly of the United Nations, (1992). Rio Declaration on Environment and Development, A/CONF.151/26 (Vol. I), 12 August 1992.

است تا آزادانه، مسیر توسعه خودشان را انتخاب کنند. اصول و اهداف منشور سازمان ملل به‌منظور یک همکاری جهانی در مورد حل مشکلات بین‌المللی ناشی از مسائل اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی یا بشریت به‌وجود آمد که هدف از آن، تشویق و ترویج احترام برای حقوق بشر و آزادی‌های اساسی برای همه، بدون هیچ نوع تبعیض در نژاد، رنگ، زبان یا مذهب بود. همچنین، تأکید شد که توسعه، پروسه و پویای سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی جامعی است که بهبود و توسعه کل جمعیت را در نظر می‌گیرد تا یک همکاری کامل و آزاد در توسعه و تقسیم عادلانه منافع ناشی از آن شود؛ لذا، حق توسعه یکی از حقوق بشری غیرقابل انتقال است که براساس آن، هر شخص حق دارد تا در توسعه سیاسی فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی خود، مشارکت و همکاری داشته باشد و از این حقوق نیز بهره‌مند شود.^۱

رفاه اجتماعی: واژه رفاه به معنای امنیت، شادی و سلامت شخص یا گروه و همچنین مجموعه کمک‌های مالی و عملی‌ای است که اغلب، دولت به مردم نیازمند اعطا می‌کند (Oxford, 2010). اما رفاه اجتماعی، معنایی عام‌تر دارد؛ به‌طوری‌که بهزیستی شهروندان و کوشش‌های سازمان یافته دولت در این زمینه را نیز، در برمی‌گیرد. سازمان ملل، رفاه اجتماعی را چنین تعریف می‌کند: «رفاه اجتماعی، دامنه وسیعی از فعالیت‌ها و برنامه‌هایی را در برمی‌گیرد که تحت نظارت و با کمک دولت برای بهزیستی افراد و جامعه انجام می‌شود» (مسعوداصل، ۱۳۸۸).

در اینجا موضوع مورد تأکید ایجاد حقوق رفاه^۲ است که هدف آن، رفع موانع و چالش‌های نظام اقتصادی و اجتماعی در جهت بهبود شرایط زندگی مردم است. حقوق رفاه با هدف برنامه‌ریزی و کنترل اجتماعی در دو صورت شکل می‌گیرد؛ یا در خدمت بهبود زندگی انسان‌ها است و به تقاضای عمومی برای عدالت و برابری در مقابل قدرت بازار و سیاست شکل می‌دهد و یا ذاتاً، در اختیار قدرت حاکم و اقتصاد بازار است. در صورت اول، به گفته دفلم،^۳ «حقوق‌سازی به فرجه شدن حقوق صوری از رهگذر سامان‌بخشی قانونی به سپهرهایی از حیات اجتماعی که پیش از آن، به شکلی غیررسمی، سامان یافته بودند یا از رهگذر متراکم‌سازی حقوق، برای نظم بخشیدن مفصل‌تر به کنش‌های اجتماعی اشاره دارد» (دفلم، ۱۳۹۸: ۱۶۸)؛ پس این

1. General Assembly of the United Nations (1986). Declaration on the Right to Development, 41/128.

2. Welfare Law

3. Deflem, Matieu

فرآیند به توسعه دولت مدرن منتج می‌شود. در صورت دیگر، بسامرز و بلاک، در مطالعاتی پیرامون رژیم‌های رفاه گوناگون، نشان داده‌اند که وقتی تأثیرات فرساینده محرک‌های رفاهی، یعنی فقدان مسئولیت‌پذیری شخصی، وابستگی و انحراف اخلاقی، جای خاستگاه‌های اقتصادی فقر را بگیرد، رفاه بی‌اثر می‌شود (Somers & Block, 2005). بنابراین، رفاه از جمله مفاهیم اجتماعی مهم و هدف بسیاری از برنامه‌ریزی‌های اجتماعی-اقتصادی جهان است. هرچند ادعای سیاست‌مدار ایرانی مبتنی بر تضاد با افکار لیبرالی غربی است، اما علی‌رغم فاصله‌گذاری‌های ایدئولوژیک، باید گفت که رفاه در ایران موضوع سیاست‌گذاری توسعه است و نظام برنامه‌ریزی توسعه در ایران براساس الگوی رفاه اجتماعی پیش می‌رود.

۳. روش‌شناسی و روش تحقیق

واکاوی‌های کیفی به دنبال کندوکاوهای کمی و به‌عنوان جایگزین آنها نیستند، بلکه تحقیقات کیفی، هم‌ارز با تحقیقات کمی، رشد کرده‌اند. گسترش روزافزون پژوهش‌های کیفی، با تعمیق فهم جمعی، تجارب زیسته و استراتژی‌ها و فعالیت‌های معنی‌بخشی کنشگران در زندگی روزمره، عملاً به رشد و توسعه علوم اجتماعی و رفتاری منجر شده است (Denzin, 2005). امروزه، پژوهشگران صرفاً کیفی، محافل، امکانات و نشریه‌های خاصی دارند و برای عقلانی‌سازی و مشروعیت‌سازی دانش خود تلاش می‌کنند. مباحث و چالش‌های محققان کیفی، در بحث چگونگی تطبیق، ترکیب و کسب نتایج تفسیری از مطالعات اولیه کیفی، باعث شد تا این امر که چگونه می‌توان ترکیبی مناسب از نتایج واکاوی‌های کیفی را در حیطه‌های خاص، کسب کرد و به‌نحوی مناسب، آن را به جامعه، و سایر گروه‌های ذی‌نفع، از جمله سیاست‌گذاران، برنامه‌ریزان و فعالان اجتماعی و فرهنگی، تفسیر و تفهیم کرد، مورد مناقشه قرار گیرد و تلاش محققان، از اواخر دهه نود میلادی، با آثار ساندروسکی و باروسو (Sandelooski, & Barroso, 1997) و پترسون و همکاران (Paterson & Etc, 2001) فراترکیب را شکل دهد. بنابراین، فراترکیب کیفی، تلفیقی تفسیری از نتایج کیفی است که بیشتر مبتنی بر سنتزهای تفسیری داده‌ها و شواهد بود و به باور ساندلوسکی و باروسو (Sandelooski & Barroso, 2007) روش فراترکیب^۱ روش

تقریباً جدیدی در حوزه تحقیقات کیفی و فرآیند جستجو، ارزیابی، ترکیب و تفسیر تحقیقات در یک موضوع خاص است و حتی می‌تواند به‌عنوان یک روش تحقیق اکتشافی و مقدماتی، برای شروع تحقیق، به‌کار رود. حتی زیمر معتقد است که خود نوعی مطالعه کیفی است که داده‌های آن از یافته‌ها و نتایج سایر مطالعات کیفی، تشکیل شده است (Zimmer, 2006). بررسی نظام‌مند و دریافت و فهم نتایج تحقیقات پیشین، فراتر از بررسی پیشینه تحقیقات است که در مقالات دیده می‌شود. عموماً، تحقیقات کیفی، نتایجی توسعه‌ای و نظری دارند که می‌توان با استفاده از تحلیل مجموعه‌ای از آنها به نتایجی کاربردی رسید.

در مقایسه با فراتحلیل^۱، فراترکیب، یافته‌های کیفی را از طریق ارزیابی مطالعات و ایجاد یک کل جامع و تفسیری مورد استفاده قرار می‌دهد. هدف این روش، توسعه تئوری تبیینی و ارائه مدلی از یافته‌های تعدادی از مطالعات است (Paterson & Etc, 2001). اما آنچه فراترکیب را خاص و متمایز می‌سازد، رویکرد هرمونیتیکی در درک و تشریح پدیده‌های اجتماعی است. محققان فراترکیب، مانند زیمر، سه هدف عمده توسعه نظریه^۲، شرح نظریه^۳ و ساخت نظریه^۴ را برای این روش بیان داشته‌اند (Zimmer, 2006).

در این مقاله، یافته‌های تحقیقات کیفی، مرتبط با موضوع طراحی الگوی توسعه اقتصادی و اجتماعی ایران بررسی و در شش مرحله، به شیوه پترسون، بررسی و ترکیب شدند. این روش فرایند یافتن، انتخاب، ارزیابی و ترکیب نتایج تحقیقات اولیه را به‌طور دقیق و روشن ارائه می‌دهد.

سؤال‌های تحقیق: این تحقیق به شناسایی و دسته‌بندی الگوهای توسعه اقتصادی-اجتماعی ایران می‌پردازد، تا به سه سؤال اساسی پاسخ دهد:

الگوی توسعه ایران چیست؟

این الگو چگونه ساختار بندی و تدوین شده است؟

چرا توسعه پیش‌بینی شده تحقق پیدا نکرد؟

-
1. Meta-analysis
  2. Theory development
  3. Theory explication
  4. Theory building

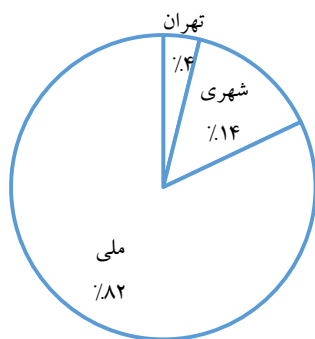
تحلیل نظام‌مند منابع: با توجه به انبوه مطالعات انجام‌شده در زمینه توسعه در ایران، و به منظور هدفمند کردن پژوهش، ملاک‌های انتخاب تحقیقات تعیین شدند. غربالگری تحقیقات پس از جستجوی منابع، در چند مرحله، انجام شد تا در نهایت، ۷۸ سند پژوهشی، که شرایط و ملاک‌های انتخاب را دارا بودند، جهت ترکیب کیفی نتایج گزینش شدند. ملاک‌های مورد نظر برای قبول مطالعه در فراترکیب حاضر، عبارت‌اند از:

- استفاده از چهار کلمه کلیدی توسعه اجتماعی، توسعه اقتصادی، توسعه پایدار و برنامه‌های توسعه اقتصادی-اجتماعی ایران؛
- اعتبار محقق و محل چاپ پژوهش؛
- تعیین ارتباط موضوعی و محتوایی پژوهش با اهداف پژوهش؛
- استفاده از انواع روش‌های تحقیق کیفی؛
- تبیین و تحلیل در سطح جامعه شهری، روستایی و ملی؛
- مطالعات منتشرشده در بازه زمانی از سال ۱۳۹۵ تا پایان سال ۱۴۰۰

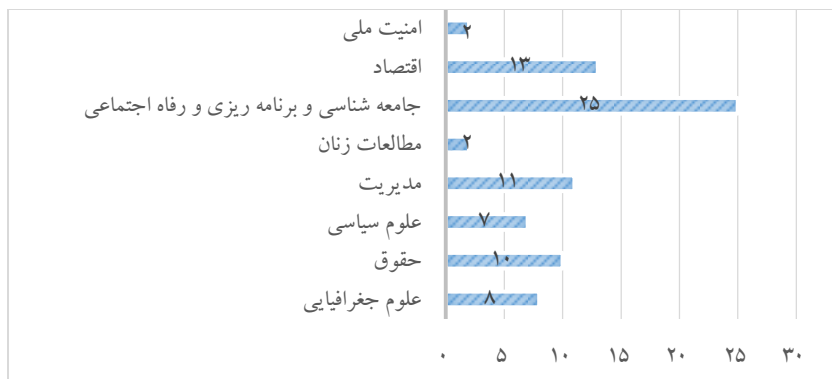

نمودار ۱: مراحل فراترکیب (Paterson&Etc, 2001)

ارزیابی و مرور نظام‌مند برای ۱۳- ۱۹ مقاله در هر سال بود که نشان می‌دهد ۸۲٪ مطالعات در سطح ملی، به موضوع توسعه پرداخته‌اند. سهم محققان جامعه‌شناسی ۲۵ مقاله، محققان اقتصاد ۱۲ و پژوهشگران مدیریت ۱۱ پژوهش است. افزایش تعداد تحقیقات حقوق‌دانان در چند سال اخیر، یکی از نشانه‌های مهم جدا شدن حوزه حقوق از زمینه کلاسیک خود است که با بررسی موانع و چالش‌های توسعه در ایران، مدل‌های توسعه‌ای خود را تبیین می‌نمایند.

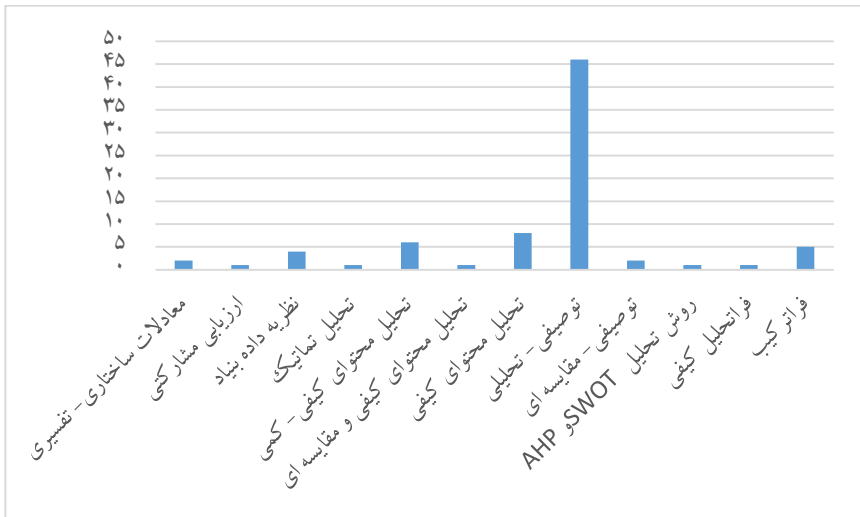
نمودار ۲: میزان تحلیل امر توسعه در جامعه مورد مطالعه

نمودار ۳: سهم حوزه‌های تخصصی در تحقیقات توسعه

همان‌طور که در نمودار ۴ مشهود است، مطالعات، با انواع روش‌های کیفی، موضوع توسعه را بررسی کرده‌اند. روش توصیفی-تحلیلی، با بررسی اسناد و منبع و با ۴۶ مقاله، بیشترین کاربرد را دارد. تعداد پنج پژوهش نیز، از روش فراترکیب برای

بررسی موضوع توسعه پایدار و ارزیابی برنامه‌های توسعه در ایران بهره بردند که از این تعداد، چهار پژوهش را محققان مدیریت و یک پژوهش را محققان علوم جغرافیایی انجام داده‌اند.

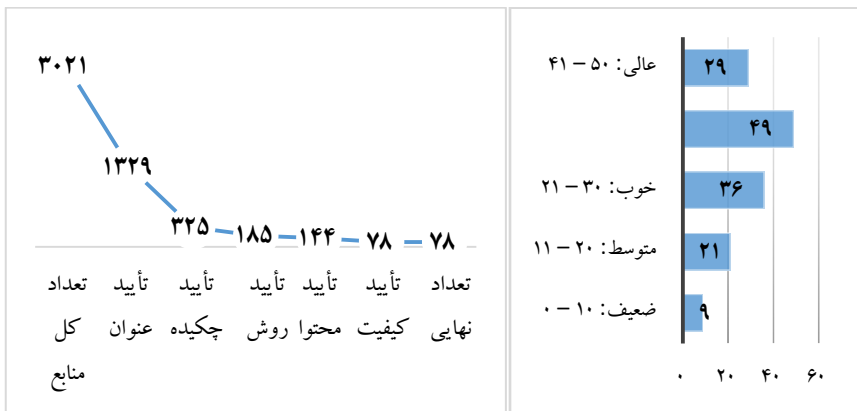
نمودار ۴: میزان استفاده از روش‌های تحقیق کیفی

تحلیل فراداده: با بررسی و بازبینی مقالات، تعدادی از آنها در هر مرحله رد شدند. فرآیند بازبینی به این صورت انجام گرفت که پارامترهای مختلفی، مانند عنوان، چکیده، محتوا و سایر جزئیات، در نظر گرفته شدند و با مرور مقالات، مواردی که با سؤال و هدف تحقیق تناسبی نداشتند، حذف شدند. پس از آن، ۱۴۴ مقاله باقیمانده، با برنامه مهارت‌های ارزیابی انتقادی^۱ که معمولاً برای ارزیابی کیفیت مطالعات اولیه تحقیق کیفی استفاده می‌شود، با دقت مطالعه و مورد ارزیابی قرار گرفتند. ۶۶ مقاله به دلیل کیفیت پایین حذف و سرانجام ۷۸ مقاله مورد تأیید برای فراترکیب گزینش شدند.

1. Critical Appraisal Skills Program (CASP)

ارزیابی مطالعه با ۱۰ سؤال ۵ امتیازی در موارد ذیل:

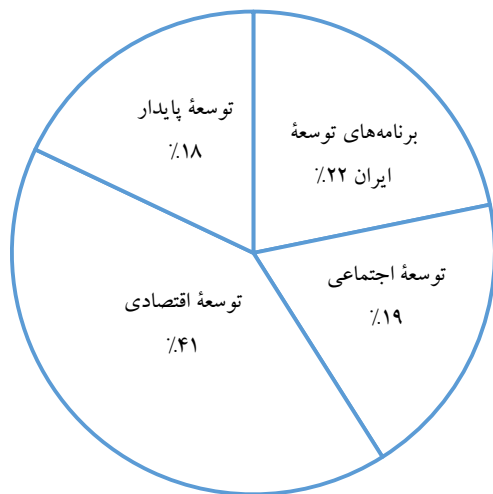
۱. اهداف تحقیق؛ ۲. منطق روش؛ ۳. طرح تحقیق؛ ۴. روش نمونه‌برداری؛ ۵. جمع‌آوری داده‌ها؛ ۶. انعکاس‌پذیری که شامل رابطه بین محقق و شرکت‌کنندگان است. ۷. ملاحظات اخلاقی؛ ۸. دقت تجزیه و تحلیل داده‌ها؛ ۹. بیان واضح و روشن یافته‌ها و ۱۰. ارزش تحقیق.

نمودار ۶: ارزیابی کیفیت مطالعات

نمودار ۵: روند ارزیابی مطالعات

فراروش: با بررسی مقالات منتخب، شاخص‌ها و چالش‌های اجتماعی-اقتصادی مطالعه‌شده، مقوله‌بندی گردید تا در تحلیل طراحی الگوی توسعه ایران، مورد توجه قرار گیرد. در گام بعدی، ۴۴ الگوی توسعه، در ده حوزه مجزا و چهار دسته الگوهای توسعه اجتماعی، اقتصادی، توسعه پایدار و الگوهای برنامه‌های توسعه ایران قرار گرفتند. با روش فراترکیب، مقالات منتخب، به‌منظور دستیابی به یافته‌ها و محتواهای مجزا، چندین بار خوانده شدند و جدول ۱ به‌دست‌آمد.

نمودار ۷: سهم مطالعات در هر گروه الگوی توسعه

فرا تئوری: هدف فراترکیب، تفسیر یکپارچه و جدیدی از یافته‌ها است؛ این روش‌شناسی، تاکنون، جهت شفاف‌سازی مفاهیم و الگوها و همچنین بازشناسی نتایج دانش و ترسیم مدل‌های عملیاتی و تبیین تئوری‌ها پذیرفته شده است (Fingfeld, 2010). بدین‌منظور، با شناسایی و مشخص نمودن موضوعات یک طبقه‌بندی از شاخص‌ها و متغیرهای هر گروه، موضوعی تدوین گردید تا در اصل، الگوهای موضوعی بستری را برای ایجاد مدل‌ها، تئوری‌ها یا فرضیات فراهم سازند (Sandeloeski & Barroso, 2007) تا درنهایت، الگوهای توسعه، به‌صورت نظام‌مند، توصیف و برای تحلیل آماده شوند.

فرا ترکیب: بعد از بررسی شاخص‌ها و متغیرها و درجهت هدف موضوع پژوهش، که طراحی الگوی توسعه اقتصادی-اجتماعی ایران است، الگوی واقعی توسعه در ایران ترسیم گردید. یافته‌های حاصل از مراحل پیشین، با هدف شرح و توسعه تئوری، بیان شدند.

جدول ۱: الگوهای توسعه اقتصادی و اجتماعی ایران (یافته‌های پژوهش)

مأخذ	الگوهای توسعه اقتصادی و اجتماعی	
(شقایق شهری، ۱۳۹۷)	الگوی توسعه در سند چشم‌انداز ۱۴۰۴	سیاست‌گذاری‌های کلان توسعه
(رفیعی، ۱۳۹۷) (واعظی و همکاران، ۱۳۹۶)	الگوی اقتصاد مقاومتی	
(امانی و همکاران، ۱۳۹۹)	الگوی فرانوگرایی در برنامه ششم توسعه اجتماعی	شش برنامه توسعه در ایران
(واعظ زاده و اباسه، ۱۳۹۹)	الگوی توسعه پایدار شهری	
(فتح الهی گلام بحری و همکاران، ۱۳۹۶)	الگوی توسعه پایدار روستایی	
(جغتایی و همکاران، ۱۳۹۵)؛ (اشجع مهدوی و همکاران، ۱۳۹۹)؛ (حسینی و همکاران، ۱۳۹۹)؛ (علیپور و همکاران، ۱۳۹۶)؛ (مرندی و همکاران، ۱۳۹۸)؛ (قوتی سفیدسنگی و همکاران، ۱۳۹۶)؛ (زاهدی و نوائی لواسانی، ۱۳۹۵)؛	الگوی عدالت و رفاه اجتماعی	
(رستم‌زاده و نصیرآبادی، ۱۳۹۶)	الگوی عدالت اسلامی	
(آشوری و میرزایی، ۱۳۹۵)؛ (موسوی و موسوی، ۱۳۹۹)؛	الگوی توسعه جامعه مدنی	توسعه اجتماعی در ایران
(اعظم‌زاده و مشتاقیان، ۱۳۹۵)؛ (رامبد و مختارپور، ۱۳۹۹)؛ (حسینی، ۱۳۹۹)؛	الگوی مشارکت اجتماعی زنان	
(معتمدنژاد، ۱۳۹۶)	الگوی جمهوری دیجیتال	
(مرادی و همکاران، ۱۳۹۸)	الگوی بانک‌های توسعه اجتماعی	
(اسلامی و اجلی لاهیجی، ۱۳۹۶)	الگوی فقرزدایی	
(صیغوری و همکاران، ۱۳۹۹)	الگوی جهانی شدن اجتماعی	
(صدائق و همکاران، ۱۳۹۸)	الگوی حق توسعه	

مأخذ	الگوهای توسعه اقتصادی و اجتماعی	
(زارع و همکاران، ۱۳۹۷)	الگوی توسعه فرهنگی شهر	توسعه فرهنگی در ایران
(حیدری، رزاقی، ۱۳۹۸)؛ (عسگری خانقاه و همکاران، ۱۳۹۹)	الگوی توسعه فرهنگی منطقه‌ای و بومی	
(رضاپور و کلدی، ۱۳۹۵)	الگوی آیین‌های فرهنگی مشترک	
(جعفری و همکاران، ۱۳۹۸)	الگوی فرهنگ توسعه	فرهنگی توسعه
(جعفری و همکاران، ۱۳۹۸)	الگوی فرهنگ توسعه در سطح سازمانی	
(متوسلی، ۱۳۹۵)	الگوی ناول کارآفرینی	توسعه اقتصادی
(محمدی، ۱۳۹۶)؛ (جعفری، قنبری، ۱۳۹۶)؛ (قادری و همکاران، ۱۳۹۹)	الگوی توسعه بازار سرمایه	
(مؤمنی، ۱۳۹۵)	الگوی بنیة تولید ملی (نظام حیات جمعی)	
(دینداری و همکاران، ۱۳۹۸)؛ (رشیدی، ۱۳۹۸)؛ (رشیدی، ۱۳۹۵)؛	الگوی توسعه اقتصادی متوازن (منطقه‌ای)	
(افشاری و همکاران، ۱۳۹۹)؛ (کافی و همکاران، ۱۳۹۹)؛ (جعفری و قنبری، ۱۳۹۶)؛ (کیان‌پور، ۱۳۹۶)؛ (قلی‌پور و مظفری، ۱۳۹۷)؛	الگوی کارآفرینی	
(حیدری و رزاقی، ۱۳۹۸)	الگوی مدیریت اقتصادی	
(جعفری و قنبری، ۱۳۹۶)؛ (محمدی و زرگر، ۱۳۹۷)	الگوی توسعه سیاسی-اقتصادی	
(مصلى نژاد، ۱۳۹۶)	الگوی توسعه و نوسازی ملی (خوداتکایی راهبردی)	
(الهامی و همکاران، ۱۳۹۶)	الگوی سیاست‌گذاری اقتصادی	
(متوسلی، ۱۳۹۸) (بادینی و فروزان بروجنی، ۱۳۹۹)	الگوی ساختار حقوق اقتصاد بازار	
(سلیمانی و بهمنپور خاصی، ۱۴۰۰)	الگوی توسعه قراردادهای اسلامی	
(حسینی و محمد نجف آبادی، ۱۳۹۵)	الگوی نظام حقوق مالیکت کارآمد	
(صانعی، پروین، ۱۳۹۹)	الگوی مداخله حقوقی دولت	توسعه گردشگری
(نیکبین و همکاران، ۱۳۹۸)	الگوی توسعه پایدار گردشگری فرهنگی	
(ضرغام بروجنی و صداقت، ۱۳۹۷)	الگوی توسعه گردشگری	
(صابری فر، ۱۳۹۹)	الگوی گردشگری خلاق	
(صابری و همکاران، ۱۳۹۷)	الگوی گردشگری پایدار	
(بابایی هزه جان، ۱۳۹۸)	الگوی توسعه کارآفرینی شهری	توسعه پایدار شهری
(منجم زاده و همکاران، ۱۳۹۷)	الگوی توسعه پایدار شهری	
(فتاحی و همکاران، ۱۳۹۹)	الگوی توسعه پایدار محله‌ای	
(رضایی پندری، ۱۳۹۹)	الگوی سیاست‌گذاری توسعه پایدار (سند ۲۰۳۰)	توسعه پایدار (جهانی)
(بیزبان و یونجالی، ۱۳۹۵)	الگوی جامعه نیک یا نظم اجتماعی مطلوب	
(قدمی و همکاران، ۱۳۹۷)	الگوی توسعه پایدار ملی	
(قلمی و همکاران، ۱۳۹۷)	الگوی توسعه پایدار با رویکرد سیستم‌های اطلاعاتی	
(ربیعی، ۱۳۹۹)	الگوی دولت توسعه‌گرا	

۴. یافته‌های پژوهش

پس از انقلاب ایران، مسئولان و سیاست‌گذاران کشور درصدد برآمدند تا جامعه ایرانی در مسیر توسعه قرار گیرد. حوادث و وقایعی مانند تنازعات ایران با جهان و جنگ تحمیلی، عملاً فرصتی برای تدوین برنامه باقی نگذاشت. در اواخر جنگ، موضوع برنامه مطرح شد و اولین برنامه توسعه، قانونی و اجرایی گردید. ماهیت توسعه در این زمان، کاملاً متفاوت از تعریف توسعه در دوران پیش از خود بود. روند توسعه بعد از انقلاب سفید دهه چهل، براساس الگو و شاخص‌های غربی پیش می‌رفت. پس از انقلاب، پیش شرط تحقق توسعه، ایدئولوژیک و ملزم به ماهیت اسلام و انقلاب اسلامی بود. این الگوی توسعه اسلامی در برنامه اول، بیشتر به چشم می‌آمد، اما برنامه‌های، بعدی همان الگوی رویکرد رفاه اجتماعی و متأثر از برنامه‌های جهانی بوده است.

حدود نیم قرن از تجربه برنامه‌ریزی و حقوق‌سازی، ضروری می‌نماید که به این سؤالات پاسخ داده شود که آیا برنامه‌های انجام‌شده و قوانینی که در طول سه دهه بعد از انقلاب سال ۱۳۵۷ در کشور اجرایی شده است، در پرداختن به امر توسعه، رعایت تمامی جوانب را کرده‌اند یا هر برنامه، بدون توجه به برنامه‌های پیشین، با یک رویکرد تازه پیگیری شده است؟ برای این منظور، یافتن الگوی توسعه، جهت تبیین رویکرد و ماهیت برنامه‌ها، لازم است تا از طریق آن، ماهیت دوگانه، غیرواقع‌بینانه و متعارض سیاست‌گذاری و قانون‌گذاری توسعه تشریح شود.

نتایج بررسی مطالعه چالش‌ها و موانع اقتصادی-اجتماعی، نشان می‌دهد که بیشترین موضوعی که از دید محققان اهمیت دارد، بحث عدالت اقتصادی است که با افزایش تورم و گرانی، منجر به فقر شده است. موضوعات مربوط به حمایت خانواده، از نگاه بسیاری، بحرانی است و در بُعد اقتصادی مسئله حاشیه‌نشینی، که از نتایج سیاست‌های اقتصادی و شرایط و موقعیت اقتصادی ناشی می‌شود و همچنین، نامتوازن بودن سه بخش اقتصاد دولتی، خصوصی و تعاونی از مسائل دیگر است. گفتمان تعاونی از حوزه‌های ماهیتی در اقتصاد اسلامی قلمداد می‌شود و با وجود برنامه‌ها و قوانین بی‌شمار، به جای آنکه تبدیل به توسعه شود، مانع رشد اقتصادی بوده است.

جدول ۲: شاخص‌ها و چالش‌های توسعه اجتماعی - اقتصادی در ایران (یافته‌های پژوهش)

چالش‌ها و موانع توسعه اجتماعی - اقتصادی ایران	شاخص‌های توسعه اجتماعی - اقتصادی ایران	
<p>(سبزه‌ای و کولیوند، ۱۳۹۶)؛ (ابراهیم‌زاده و همکاران، ۱۳۹۸)؛ (حسینی و همکاران، ۱۳۹۹)؛ (متوسلی، ۱۳۹۸)؛ (قادری و همکاران، ۱۳۹۹)؛ (طاهرپور و صمدیان، ۱۳۹۶)؛ (رشیدی و موسوی، ۱۳۹۸)؛ (جعفری، قنبری، ۱۳۹۶)؛ (نادری‌نژاد و همکاران، ۱۳۹۷)؛ (وصالی و قاسمی‌نژاد، ۱۳۹۸)؛ (صفری، ۱۳۹۷)؛</p>	<p>(رسولی و مجیدی، ۱۳۹۵)؛ (فتحی، قابل رحمت، ۱۳۹۵)؛ (طاهرپور و صمدیان، ۱۳۹۶)؛ (کافی و همکاران، ۱۳۹۹)؛ (ساده میمندی و همکاران، ۱۳۹۸)؛ (اسدپور، ۱۳۹۷)؛ (قادری و همکاران، ۱۳۹۹)؛ (نظری و فتحی، ۱۳۹۶)؛ (محبوبی شریعت‌پناهی و همکاران، ۱۳۹۸)؛</p>	
<p>چالش‌ها و موانع ساختار مدیریت منابع آب</p>	<p>عدالت اقتصادی</p>	
<p>کمبود آب، آلودگی آب، خشکسالی</p>	<p>تعدیل شکاف مناطق محروم و برخوردار، تعدیل شکاف فقیر و غنی، توزیع متناسب منابع توزیع ثروت در جامعه، مردمی کردن اقتصاد</p>	
<p>چالش‌ها و موانع ساختار اقتصادی</p>	<p>عدالت جنسیتی</p>	
<p>سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی، فساد سیستمی، مدیریت نقدینگی و توزیع درآمد و ثروت، تحرک و پویایی در تولید با مبنای منابع جامعه، تقویت نظام توزیع عادلانه کالا، توجه به خصوصی‌سازی، سرمایه‌گذاری دولت در امر تولیدی و زیربنایی، کنترل شدید بازرگانی داخلی و خارجی استراتژی، تشویق و توسعه صادرات، تقویت واحدهای بزرگ بازرگانی، برنامه‌ریزی توسعه اشتغال پایدار روستایی، ویژگی‌های جغرافیایی در سطح منطقه و استان، نظام مالیاتی عادلانه</p>	<p>مشارکت سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و آموزشی، فرصت‌های شغلی برابر، بهداشت عمومی، سلامت و مراقبت پزشکی، آموزش، تحصیل، دانش و آگاهی، تأمین رفاه و خدمات اجتماعی، حمایت حقوقی از زنان</p> <p>عدالت اجتماعی</p> <p>دستیابی جامعه به اطلاعات، دسترسی به خدمات بهداشتی، سلامت، دسترسی به امکانات آموزشی، دسترسی به خدمات زیربنایی، برابری و برقراری حقوق مذهبی و قومی دینی، برابری فرصت‌ها</p>	
<p>چالش‌ها و موانع ساختار اقتصاد نفتی</p>	<p>عدالت و آزادی سیاسی</p>	
<p>شتاب‌زدگی و فقدان فرصت برای اصلاحات نهادی، بی‌توجهی به بستر بومی، تک‌سویه بودن، بی‌توجهی به پایداری و برابری، افزایش</p>	<p>تکثر سیاسی و اجتماعی، آزادی سیاسی، آزادی اقتصادی</p>	
<p>درآمدهای نفتی و کاهش کیفیت آموزش، تولید وابسته به نفت، درآمد نفت و بی‌ثباتی سیاست مالی، اقتصاد تک‌محصولی، درآمدهای نفتی و توسعه نیافتن سرمایه انسانی</p>	<p>هم‌بستگی و انسجام ملی</p> <p>کاهش واگرایی مذهبی و دینی، افزایش هم‌گرایی قومی-نژادی، آموزه‌ها و باورهای دینی</p>	
	<p>شاخص سرمایه اجتماعی</p>	

چالش‌ها و موانع توسعه اجتماعی - اقتصادی ایران	شاخص‌های توسعه اجتماعی - اقتصادی ایران	
چالش‌ها و مسائل حاشیه‌نشینی سستی منزلت اجتماعی، توسعه دولت‌محور، خشونت و نگاه حذفی، مسئولیت‌پذیری و تعلق اجتماعی پایین، خودحاشیه‌سازی، حداکثرسازی منافع شخصی، تداوم بخشی و زوال عاملیت‌گرایی، گسست روانی (فاصله‌گذاری شکننده)، گسست اجتماعی (سلامت اجتماعی ناپایدار)، مرکزیت اقتصاد در زندگی اجتماعی	مشارکت تعهد و اعتماد اجتماعی	
	مشارکت اجتماعی زنان، اقلیت‌ها و اقوام، حس تعلق اجتماعی	
	روابط و حمایت اجتماعی نظام حمایت اجتماعی، رضایت از زندگی	
	بهداشت و سیاست‌های جمعیتی سلامت و ثبات خانواده، سلامت جسمی و روانی، وضعیت سالمندان و جوانان، فرزندآوری	
چالش‌های ساختار تعاونی‌ها ضعف سرمایه‌انسانی در تعاونی، مشکلات اقتصادی درون تعاونی‌ها، نبود برنامه‌ریزی مشخص و مدرن برای تعاونی‌ها، چالش‌های تعاونی در عرصه بین‌الملل، چالش‌های حقوقی تعاونی‌ها، چالش‌ها و مشکلات عمومی کشور، زیرساخت‌های فرهنگی نامناسب کشور	تأمین اجتماعی مسکن، اشتغال و بهره‌وری کار، بیمه، برخورداری از امکانات اوقات فراغت، حمایت از گروه‌های خاص و توانمندسازی، تغذیه، کاهش هزینه‌های خدمات اجتماعی، صرفه‌جویی در منابع ناپایدار، حمل‌ونقل عمومی، امنیت اجتماعی	شاخص رفاه اجتماعی
چالش‌های امنیتی امنیت فردی، امنیت عمومی، امنیت قضایی، امنیت اقتصادی، پیشگیری از آسیب‌های اجتماعی	آموزش همگانی آموزش و فرهنگ‌سازی، هویت اجتماعی، کمیّت و کیفیت نظام آموزشی، منابع تأمین نظام آموزشی، باسوادی جمعیت عمومی	شاخص آموزش
چالش‌های حمایت از خانواده رفع گم‌گشتگی مخاطب، سیاست اهمیت به نهاد خانواده، رفع تناقض نگرشی به خانواده، ازدواج، طلاق	علم‌گستری آموزش مهارت‌ها و توانمندسازی، ثبت اختراع، کیفیت و کمیّت پژوهش‌های علمی	
	محیط زیست بهره‌برداری بهینه از منابع، آمایش سرزمین	شاخص پایداری
	شهروندمداری	شاخص
	حقوق و تکالیف شهروندی، نظم اجتماعی، کنترل اجتماعی	اخلاق توسعه

۱.۴ الگوی توسعه اقتصادی و اجتماعی در سند چشم‌انداز افق ۱۴۰۴ و اقتصاد مقاومتی

سند چشم‌انداز افق ۱۴۰۴ ایران: اهداف کلان ایران در قالب سند چشم‌انداز بیست‌ساله، در سال ۱۳۸۴ش، تدوین شد که این سند، مبنایی برای مقایسه و ارزیابی سیاست‌های پیشنهادی در قالب برنامه‌ها، لوایح و به‌خصوص عملکرد دولت است. بعد از ابلاغ این سند، ۳ برنامه اخیر توسعه اجرا شد. مهمترین اهداف کلان اقتصادی این سند عبارت‌اند از:

- قرار گرفتن ایران در زمره ۱۰ اقتصاد برتر جهان در سال ۲۰۲۵ میلادی؛
- دستیابی به جایگاه اول اقتصادی در منطقه، با تحقق تولید ناخالص داخلی ۲۰۰۰ میلیارد دلاری در افق ۲۰۲۵ میلادی؛
- بهبود وضعیت رفاهی جامعه و افزایش درآمد سرانه هر ایرانی به قدرت برابری خرید به ۳۰ هزار دلار در سال؛
- کاهش شکاف طبقاتی با تحقق ضریب جینی کمتر از ۰/۳۵ درصد؛
- کاهش نرخ تورم و تحقق تورم تک رقمی پایدار؛
- کاهش نرخ بیکاری و تحقق نرخ بیکاری تک رقمی پایدار؛
- ارتقای شاخص توسعه انسانی ایران و قرار گرفتن در زمره کشورهای با شاخص توسعه انسانی خیلی بالا؛
- دستیابی به قدرت اول علم و فناوری در منطقه؛
- افزایش نسبت درآمدهای مالیاتی (درصدی از تولید) و افزایش صادرات کالا و خدمات (درصدی از تولید)؛

اقتصاد مقاومتی: با شدت یافتن تحریم‌های غرب علیه ایران، واژه اقتصاد مقاومتی به ادبیات توسعه کشور اضافه شد. آیت‌الله خامنه‌ای، در شهریور ۱۳۸۹، اقتصاد مقاومتی را معنا و مفهومی از کارآفرینی معرفی و برای نیاز اساسی کشور به کارآفرینی نیز، دو دلیل فشار اقتصادی دشمنان و آمادگی کشور برای جهش را مطرح کرد. محققانی که موضوع پدافند غیرعامل را پیگیری می‌کنند، «پایداری را به معنی ایجاد تعادل و پایداری بین عناصر تهاجمی، تهدیدکننده و دفاعی و همچنین تأمین قابلیت تداوم خدمت در شرایط تهدید می‌دانند و توسعه پایدار «نگاهی راهبردی به مقوله جنگ اقتصادی علیه یک کشور دارد.» (رفیعی، ۱۳۹۷: ۱۰۱).

این طرح، به‌عنوان الگوی اقتصاد موازی، اقتصاد ترمیمی و اقتصاد دفاعی مرتبط با فضای جنگی و امنیت ملی، با نگاه کوتاه‌مدت، تعریف و تحلیل می‌شود. از طرف دیگر، حتی به‌عنوان اقتصاد الگو با نگاه بلندمدت، به‌عنوان یک الگوی توسعه مطرح است. رفیعی ۴۰ زیرمؤلفه اقتصاد مقاومتی را براساس مفهوم پایداری از دید کمیسیون برانت‌لند، در سه عنوان پایداری اقتصادی، پایداری اجتماعی و پایداری زیست‌محیطی، توسط نخبگان سنجد و به این نتیجه رسید که این مؤلفه‌ها تأثیر زیادی در رسیدن کشور به توسعه پایدار دارد. (همان) هر چند مدافعان این الگوی اقتصادی به قرار گرفتن کشور بر این مدار توسعه تأکید دارند، اما وضعیت رفاهی و شاخص‌های جهانی، نشان از موفق نبودن این طرح طی ده سال اخیر دارد.

جدول ۳: الگوهای توسعه در اسناد بالادستی

الگوی اقتصاد مقاومتی ۱۳۸۹		الگوی توسعه در سند چشم‌انداز ۱۴۰۴
درون‌زایی (روح خودباوری و خوداتکایی)	پدافند غیرعامل	تولید و بهبود رفاه جامعه
گفتمان‌سازی	تقویت فرهنگ کار و تولید	شاخص‌های پولی و کنترل تورم
عدالت اجتماعی	مردمی کردن اقتصاد	اشتغال‌زایی و بهره‌وری
الگوی بومی	حمایت از تولید ملی	توزیع درآمد و فقرزدایی
خط‌مشی‌گذاری کلان	اصلاح الگوی مصرف و پرهیز از اسراف	جهانی شدن اقتصاد و بخش تجارت خارجی
دانش‌محوری	برون‌نگری (استفاده حداکثری از همه ظرفیت‌ها)	اندازه و حضور دولت و بخش خصوصی در اقتصاد

۲.۴ الگوی توسعه اقتصادی و اجتماعی در قوانین برنامه‌های توسعه‌ای ایران:

مسئله توسعه در طول چهار دهه گذشته و با تسلط گفتمان‌های سیاسی و اجتماعی سازندگی، توسعه مدنی، عدالت اجتماعی، اعتدال‌گرایی در دولت‌های جمهوری اسلامی، همواره، مورد توجه قرار گرفته است. در همین راستا، برنامه‌های پنج‌ساله یکی از انواع سیاست‌گذاری‌های کلان، برای دستیابی به اهداف توسعه در ایران، بعد از انقلاب بوده است. تاکنون، شش برنامه توسعه (اول ۱۳۶۸ تا ۱۳۷۲ / دوم ۱۳۷۴ تا ۱۳۷۸ / سوم ۱۳۷۹ تا ۱۳۸۳ / چهارم ۱۳۸۴ تا ۱۳۸۸ / پنجم ۱۳۹۰ تا ۱۳۹۴ / ششم ۱۳۹۶ تا ۱۴۰۰) تهیه و تصویب و اجرا شده است.

توسعه اجتماعی - اقتصادی یکی از اصلی‌ترین کارویژه‌های دولت‌هاست؛ اما برنامه‌ریزی برای این متن، نه در خلأ، بلکه در بستری تابع سه مؤلفه اساسی موقعیت

و شرایط اجتماعی و سیاسی، چالش‌ها و موانع مدیریتی و ساختاری و در نهایت نظام باورها و ارزش‌های حکمرانی شکل می‌گیرد. برای درک چرایی و چگونگی برنامه‌های توسعه، باید آنها را در نظر داشت. در ابتدا جدول‌های الگوهای تجربه‌شده در ایران ارائه و سپس یافته‌ها تحلیل می‌گردد.

جدول ۴: الگوی رفاه اجتماعی در شش برنامه توسعه اقتصادی-اجتماعی ایران

ابعاد	شاخص‌ها	متغیرهای توسعه
توسعه اقتصادی-سیاسی	ساختار اقتصاد	اندازه بازار، نسبت سرمایه به نیروی انسانی، غذا و مسکن مناسب، ایجاد اشتغال، مؤسسه‌های مالی مطمئن، پس‌انداز ناخالص ملی، صادرات فناوریانه
	عدالت اقتصادی	تأمین حق برخورداری برابر از کالاهای عمومی، گسترش برخورداری آحاد جامعه از کالای ضروری و مفید، رعایت عدالت بین‌نسلی در بهره‌برداری از ثروت‌های طبیعی (کاهش آلاینده‌ها، حفظ تعادل منابع، حفظ ذخایر و غیره، رقابتی نمودن فعالیت اقتصادی، مینا قرار دادن قیمت در بازار سالم و عادلانه، افزایش بهره‌وری عوامل تولید و کارایی، توزیع عادلانه درآمد با هدف ایجاد رفاه و درآمدهای متوازن و فقرزدایی اصلاح نظام پارانهای و تأمین اجتماعی با هدف برخورداری متوازن اقشار آسیب‌دیده، تمرکززدایی، بیکاری و اشتغال
	حکمرانی	اثربخشی حکومت، تفکیک قدرت‌ها، محیط‌زیست، حاکمیت قانون، مبارزه با فساد، حقوق سیاسی، آزادی سیاسی
توسعه اجتماعی-فرهنگی	محیط خوب برای کارآفرینی	کارآفرینی و فرصت، هزینه‌های تحقیق و توسعه، تسهیل شروع تجارت، توجه به حقوق مؤلف، سرورهای امن اینترنت، صادرات فناوری اطلاعات، پهنای باند اینترنت
	آموزش	کیفیت آموزش، آموزش عالی، یادگیری در جامعه، آموزش کارگران، آموزش دختران نسبت به پسران
	بهداشت	بودجه سلامت، تغذیه سالم، امید به زندگی، کیفیت آب، سیستم فاضلاب، ایمن‌سازی در برابر بیماری‌ها، تخت‌های بیمارستانی
	امنیت و آسایش	امنیت فردی، توجه به آسیب‌های اجتماعی، حمایت دولتی از صلح، بیان عقیده سیاسی، ثبات جمعیتی، رضایت گروه‌ها
	آزادی فردی	حق انتخاب، آزادی‌های مدنی، تحمل اقلیت‌های قومی، تحمل مهاجران
	سرمایه اجتماعی	حمایت اجتماعی، حضور مذهبی، مشارکت داوطلبانه رسمی، کمک‌های مالی، ازدواج، اعتماد به سایرین، کمک به غریبه‌ها
	عدالت اجتماعی	توزیع بهینه و برابر امکانات در سکونتگاه‌های شهری و روستایی، تأمین مسکن برای تمام اقشار جامعه، دسترسی برابر به امکانات زیرساختی در مناطق مختلف، سرمایه‌گذاری و تأمین امکانات برابر جهت نوسازی بافت‌های فرسوده و آسیب‌دیده، برخورداری عادلانه از امنیت (فیزیکی، روحی و روانی)، دسترسی برابر به امکانات بهداشتی-درمانی، رفاهی و تفریحی، حاکمیت قانون برای همه، فرصت‌های برابر برای فعالیت اجتماعی و اقتصادی، تأمین اجتماعی
عدالت فرهنگی	حق برخورداری برابر از امکانات آموزشی، آموزش و توانمندسازی، توزیع عادلانه و دسترسی برابر به اطلاعات، امکانات و خدمات فرهنگی	

جدول ۵: الگوهای توسعه پایدار شهری و روستایی (یافته‌های پژوهش)

الگوی توسعه پایدار روستایی در شش برنامه توسعه ایران		الگوی توسعه پایدار شهری در شش برنامه توسعه ایران	
شاخص‌ها	متغیرهای توسعه	شاخص‌ها	متغیرهای توسعه
پایداری اجتماعی	توسعه منابع انسانی، توانمندسازی، توزیع متناسب منابع و امکانات، اجرای طرح‌های امور اجتماعی، تفویض اختیار، یکپارچگی، عدالت اجتماعی (حق دادخواهی)، هنجارهای اجتماعی، امنیت شغلی، مراقبت‌های اجتماعی، بیمه روستایی، ارتقای کیفیت زندگی، حق تحصیل و کارآموزی حرفه‌ای، حق استفاده از بهداشت عمومی مناسب، حق برخورداری از آموزش و پرورش باکیفیت، تشکیل تشکلهای حقوقی، حقوق قومیت‌ها و اقلیت‌های اجتماعی، حق برابری جنسیتی، حق برخورداری از دانش و آگاهی کافی، حق برخورداری از امنیت.	عدالت	کاهش نابرابری‌ها (فقرزدایی)، هدفمند کردن یارانه‌ها، مقررات کار و بیمه، آموزش همگانی، ارتقای جایگاه زنان،
		امنیت	کاهش اعتیاد، اشتغال، تأمین اجتماعی، حوادث و سوانح
		حفظ تنوع	حفظ آثار تاریخی و فرهنگی، تعالی فرهنگی، حمایت از پژوهش
ظرفیت نهادی	زیرساخت نهادی، مشارکت در فعالیت‌های مختلف	نیازهای اساسی	غذا و بهداشت
پایداری اقتصادی	عدالت اقتصادی، صندوق قرض‌الحسنه توسعه اشتغال‌زایی روستایی ارتقای کیفیت تولید، ارتقای سطح درآمد، توسعه فناوری، تأمین نیازهای درمانی روستائیان، تمرکززدایی، تنظیم کردن هزینه خانوار روستایی (درآمد مکفی)، تعادل بخشی‌های مختلف در اقتصاد، تنوع‌بخشی به فعالیت‌های روستایی، بهبود بهره‌وری، کاهش فقر و محرومیت، حمایت از سرمایه‌گذاری خصوصی، امنیت سرمایه‌گذاری و اقتصادی، ارائه تسهیلات اعتباری به روستائیان، افزایش فرصت‌های اشتغال، ثبات اقتصادی، رفاه اقتصادی، حق مالکیت (بر زمین زراعی و مانند آن)، اشتغال پایدار.	مشارکت	حقوق شهروندی، مردمی کردن اقتصاد
		حس تعلق	رضایت از زندگی
		سرمایه اجتماعی	هم‌بستگی اجتماعی
		نهادهای اجتماعی	جوانان، ازدواج، تحکیم خانواده
عمران روستایی	طرح‌ها و برنامه‌های عمرانی، خدمات زیربنایی در روستا، حق داشتن مسکن		
پایداری زیست‌محیطی	منابع سرزمین، حفاظت کیفی منابع آب، بهره‌برداری از منابع آب، بیابان‌زدایی، جمع‌آوری فاضلاب، خدمات محیط، بهداشت محیط و ملاحظات زیست‌محیطی		
		پایداری کالبدی	کیفیت مکان، تعامل فضایی

جدول ۶: الگوی ترکیبی توسعه پایدار بر پایه سند ۲۰۳۰ (یافته‌های پژوهش)

الگوی ترکیبی توسعه پایدار بر پایه سند ۲۰۳۰		
ابعاد	شاخص‌ها	متغیرهای توسعه
توسعه اقتصادی	فقرزدایی	نبود فقر و گرسنگی
	اشتغال‌زایی	بیکاری
	رشد اقتصادی پایدار	ضریب جینی، تولید ناخالص داخلی، درآمد سرانه ملی
	توسعه صنعتی، تجاری و فن‌آوری	صادرات فناوری پیشرفته در GDP.
	ساختار اقتصادی	بوروکراسی اقتصادی قوی، رقابتی، نفوذناپذیر، مدیریت کارا و مؤثر منافع اقتصادی غیردولتی، شفافیت و مبارزه با خلق سیستماتیک و گسترده رانت
توسعه اجتماعی	تولید و مصرف مسئولانه	استفاده از انرژی، تولید و مدیریت پسماند، حمل‌ونقل
	سلامت و رفاه اجتماعی	وضعیت تغذیه، نسبت مرگ‌ومیر، مدیریت فاضلاب، ارائه خدمات بهداشتی، مسکن
	آموزش	سوادآموزی، آموزش با کیفیت
	برابری	برابری جنسیتی، کاهش نابرابری‌ها، توسعه نیروی انسانی
	نهادهای توانمند	اطمینان به عملکرد نهادها
توسعه زیست محیطی	عدالت و صلح	
	شهرها و جوامع پایدار	توانمندسازی اجتماعی، جریان‌سازی اجتماعی، توسعه محله‌ای
	امنیت اجتماعی	میزان جرایم
	سرمایه اجتماعی	انسجام ملی، مشارکت مدنی، اعتماد اجتماعی، عضویت در نهادهای اجتماعی، مسئولیت‌های اجتماعی
	توسعه فرهنگی	تسهل قومی، تساهل دینی، آزادی عقاید و وجدان، احترام به حقوق انسانی، آموزش مسئولیت‌های مدنی
توسعه زیست محیطی	حفظ محیط‌زیست	آب سالم و بهداشتی، اقدام برای اقلیم، دسترسی به انرژی پاک
	مدیریت منابع محیط‌زیست	زیستن پایدار در آب، زیستن پایدار در خشکی، رفتارهای سبز اقتصادی، توسعه محصولات سبز
توسعه سیاسی	حکمرانی	استقلال نسبی دولت، حاکمیت در عین کارآمدی، ثبات سیاسی، کارایی دولتی، کنترل فساد، حاکمیت قانون برای فرادستان و غیرشخصی شدن نهادها
	عدالت سیاسی	آزادی‌های مدنی، فرهنگ سیاسی، مشارکت سیاسی، فرایند انتخابات، وجود نهادهای فراگیر و اولویت رقابت سیاسی
	مدیریت سازمانی	مدیریت بر حال و آینده، راهبردها و مدل‌های کسب‌وکار، حمایت مدیران ارشد، رفتارهای سبز کارکنان، داده‌ها، فرآیندها و دانش سازمانی، نیروهای انگیزاننده سازمانی
	نخبگان توسعه	وجود نخبگان توسعه مصمم و داشتن راهبرد توسعه‌ای مشخص، مصالحه میان نخبگان و تقسیم منافع به شکل پایدار

همان‌طور که در جداول شماره ۶ قابل مشاهده است، شاخص‌ها و متغیرهای توسعه اجتماعی، در بحث پایداری شهری و توسعه متوازن روستایی، هم راستا با الگوهای توسعه جهانی سند ۲۰۳۰ است. الگوی توسعه ایران، بر دو اصل رفاه اجتماعی و عدالت اسلامی پایه‌ریزی شده است. بنابراین، نگاه طراحان و قانون‌گذاران به تدوین برنامه مبتنی بر شاخص‌ها و مؤلفه‌های جهانی است.

هشت الگوی مطرح شده در نظریه رفاه شامل لیبرالیسم (کلاسیک و اجتماعی)، محافظه‌کاری (سنتی، جدید) سوسیال دموکراسی، نئولیبرالیسم، راه سوم، مارکسیسم، فمینیسم و سبزها می‌شود (تیلور،^۱ ۱۳۹۲). در مقایسه تحلیل فراترکیب نشان می‌دهد که الگوی برنامه‌ریزی توسعه در ایران، به نگرش محافظه‌کاری این نظریه نزدیک‌تر است. دیدگاهی که بر اهمیت حفظ رسوم سنتی و عقلانی تأکید دارد، هدف آن تثبیت نظام و جلوگیری از اقدام‌های رادیکالی است؛ نقش دولت آن است تا به افراد کمتر مرفه کمک نماید؛ مفهوم اصلی آن تأمین اجتماعی است اما قصد ندارد تا به اصلاح و تعدیل سلسله‌مراتب اجتماعی بپردازد. بنابراین، شاخص‌های اندازه‌گیری در تمام ابعاد و جنبه‌های زندگی اجتماعی از امنیت، آموزش، سلامت، عواطف و شادی، محیط‌زیست، آزادی‌ها، حکمرانی، اشتغال، زنان تا فناوری گسترش یافته است.

یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که توسعه اقتصادی، همواره کانون توجه برنامه‌ها بوده است؛ موضوعاتی مانند اشتغال‌زایی، تجارت الکترونیک و فناوری‌های نوین مرتبط در برنامه‌های توسعه، دائماً محورهای اصلی بوده‌اند. در عین حال، توجه نکردن به سازوکارهای نوین اقتصادی و تداوم ساختاری سیاست‌های پیشین، وابستگی به نفت، حضور حداکثری دولت در اقتصاد و اشتغال‌زایی ناکارآمد، نقاط ضعف جدی برنامه‌های توسعه اقتصادی ایران هستند.

۳.۴ طراحی الگوی توسعه اقتصادی-اجتماعی ایران

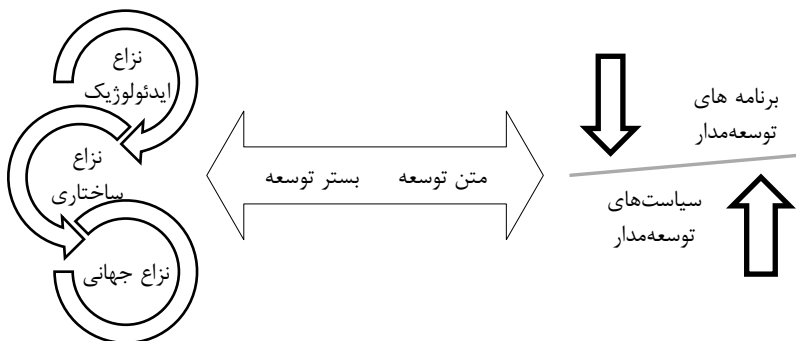
باتوجه به تحلیل محتوا و مقایسه دو گروه الگوی ارائه شده در سیاست‌ها و اهداف کلان و برنامه‌های توسعه کشور، باید گفت، فرآیند توسعه ایران، که متأثر از موقعیت جهانی کشور است، از شاخص‌های هدف بسیار فاصله دارد. یافته‌های یکی از

1. Taylor

مطالعات، که به بررسی عملکرد برنامه‌های توسعه ایران در جهت‌گیری و تحقق اهداف چشم‌انداز، براساس شاخص‌های ترکیبی، به روش فاصله از مرجع که روش پیشنهادی سازمان‌های بین‌المللی نظیر سازمان توسعه و همکاری‌های اقتصادی پرداخته است، نشان می‌دهد که «بهترین عملکرد و نزدیک‌ترین قرابت و راستایی و هم‌جهتی با اهداف اقتصادی سند چشم‌انداز، به ترتیب، در برنامه‌های سوم توسعه (میانگین رتبه: ۱/۸۳) برنامه اول توسعه (میانگین رتبه: ۲/۵)، برنامه دوم توسعه (میانگین رتبه: ۳/۳۳) برنامه پنجم توسعه (میانگین رتبه: ۳/۵) و سرانجام، برنامه چهارم توسعه (میانگین رتبه: ۳/۸۳)» (شقایقی‌شهری، ۱۳۹۷) وجود دارد.

همان‌طور که در ابتدای بحث عنوان شد، متن توسعه در بستری از شرایط و نزاع‌ها شکل می‌گیرد؛ مجموعه نزاع‌های جهانی ایران با بحران‌های سیاسی عمیق و ریشه‌دار، نزاع‌های ساختاری و مدیریتی به‌منظور حل چالش‌ها و موانع اقتصادی، حاصل مدیریت ناکارآمد و تضاد منافع است؛ همچنین نزاع ایدئولوژیک، میان برنامه‌های توسعه و سیاست‌های کلان با تدوین الگوی اقتصاد مقاومتی، باعث دوگانگی و تضاد گفتمانی در نظام باورها و ارزش‌های حکمرانی شده است؛ در الگوی اقتصاد مقاومتی، مسئله رفاه اجتماعی موضوعیت ندارد؛ همچنین، فقرزدایی و توسعه متوازن شهر و روستا در حاشیه قرار می‌گیرد، اما بر ارزش‌ها و فرهنگ، به‌عنوان عوامل درون‌زای توسعه، تأکید می‌گردد. تفاوتی که میان دو الگوی سند چشم‌انداز و اقتصاد مقاومتی وجود دارد، این است که هر دو معطوف به توسعه اقتصادی‌اند؛ چشم‌انداز ایران به شاخص‌های عینی و جهانی توسعه می‌پردازد و اقتصاد مقاومتی سعی می‌کند یک الگوی ذهنی و بومی‌شده از توسعه اقتصادی، اما بدون شاخص ارائه دهد؛ زیرا، در زمان جنگ اقتصادی، حفظ وضع موجود، بر هر چیز دیگری اولویت دارد. بنابراین، شاهد یک شکاف و تناقض آشکار در متن سیاست توسعه هستیم که نتیجه عملی آن ایستایی و توقف در روند توسعه است. یافته‌ها نشان می‌دهند که اراده و الزامی به تحقق اهداف پایدار و آینده‌نگر نیست و مدیریت و برنامه‌ریزی سازگار با ساختار اجتماعی و کارآمد جایگاهی ندارد؛ در نتیجه، تا به امروز کنش‌های توسعه‌مداری، ایستا، واکنشی و چندگانه بوده و منجر به نوع خاصی از تضاد سیستمی درون‌زا در ساختار اجتماعی شده‌اند.

نمودار ۸: تضاد سیستمی درون‌زا در الگوی توسعه اقتصادی-اجتماعی ایران

سه سال دیگر تا پایان سند ۱۴۰۴ باقی مانده، درحالی که بسیاری از اهداف آن، همچون افزایش شاخص انسانی به بالای ۰/۸۰۰، نرخ تورم تک رقمی، کاهش شکاف طبقاتی و غیره، محقق نشده است. در این بین، برنامه هفتم توسعه نیز، باید تدوین و اجرایی شود که احتمالاً، با یک سال تأخیر و با تمدید برنامه ششم، این مهم به دست آید. در اینجا، پاسخ به سؤال پژوهش که آیا اراده‌ای برای تحقق توسعه وجود دارد؟ قابل ذکر است.

برنامه‌های توسعه، برنامه‌هایی معطوف به تحقق هستند که باید الزامات قانونی و ضمانت‌های اجرایی داشته باشند. بعد از جنگ، برنامه توسعه طرحی بود که باید وجود می‌داشت، نه طرحی که باید تحقق می‌یافت. تاکنون چشم‌انداز، سیاست‌گذاری‌ها و قوانین توسعه هدایت‌گر توسعه نبوده‌اند؛ بلکه نزاع‌ها، موقعیت و شرایط پیرامونی، حاکم بر قوانین شده‌اند. به بیانی دیگر، میزان تحقق توسعه اهمیت چندانی نداشته و حفظ هویت سیاسی و ایدئولوژی حاکمیت بنیادی بوده است. بنابراین، مسئله توسعه در سیاست داخلی معطوف به حفظ هویت و در سیاست خارجی توسعه ایدئولوژیک است. با این رویکرد، الگوها و گفتمان‌های توسعه به دشواری قابل دسترسی‌اند، زیرا منازعات بین‌المللی در منطقه و جهان باعث می‌شود تا سیاست‌گذاری تابعی از شرایط و رویدادها باشد؛ موضوعی که بیش از یکصد سال محل مباحثه گفتمان ترقی، پیشرفت، مدرنیته و توسعه بوده است. تأکید و پافشاری بیش از اندازه بر حفظ هویت و اولویت بخشیدن ایدئولوژی بر رفاه مهم‌ترین دلیل تحقق نیافتن هر الگوی توسعه‌ای در ایران است.

بحث از تحقق برنامه‌ها با توجه به سیاست‌گذاری و قوانین حاکم بی‌فایده است، زیرا مسئله اصلی برای برنامه‌ریزان این نیست که آیا برنامه ششم از برنامه پنجم کارآمدتر بوده یا خیر؟ و حتی کدام بخش از برنامه تحقق پیدا کرده است؟ و جایگاه جهانی ایران کجاست؟ و چه باید کرد؟ برنامه‌های توسعه تدوین شده‌اند؛ چون هر کشوری در عرصه جهانی باید بحث توسعه را دنبال کند، ایران به پیمان‌نامه‌ها و کنوانسیون‌های جهانی می‌پیوندد؛ زیرا اگر بخواهد نقش فعالی در جهان داشته باشد، راهی جز پذیرش ندارد و این چنین الگوهای صوری جانشین امر ذاتی توسعه می‌شوند.

از طرف دیگر، در بحث موانع فرهنگی و حقوقی، شواهد و دلایل زیادی قابل‌بیان است. به قولی، فرهنگ اجتماعی توسعه در جامعه درونی نشده است. برخی محققان از ویژگی‌های ذاتی فرهنگ ایرانی سخن گفته‌اند (احمدی، احمدی، ۱۳۹۶؛ همایون‌کاتوزیان، ۱۳۹۰) که فرآیند توسعه را طولانی و مشکل می‌سازد. چون جامعه با این تفکر که امروز را سپری کنیم، چو فردا شود، فکر فردا کنیم، به پیشرفت آنی و لحظه‌ای دلخوش می‌شود. در اینجا است که نسبت جامعه با حق رفاه و حق توسعه، که از الزامات فرهنگی و اجتماعی هر جامعه‌ای است، سنجیده می‌شود. بنابراین، فارغ از هر الگوی توسعه‌ای که دنبال می‌شود، باید حق توسعه مردم‌محور و اساس مدیریت و برنامه‌ریزی کلان حکمرانی قرار گیرد که مبتنی بر مشارکت شهروندان در انتخاب مسیر پیشرفت است؛ جامعه را مطالبه‌گر می‌خواهد و برای تحقق توسعه، الزامات قانونی و ضمانت‌های اجرایی تدوین می‌کند.

۵. نتیجه‌گیری

بررسی انبوهی از مطالعات در زمینه توسعه، که به بررسی شاخص‌ها و متغیرهای گوناگون می‌پردازند، نشان از یک نوع توسعه‌زدگی در پژوهش‌ها دارد که همگی در یک امر مشترک هستند و آن اینکه توسعه معطوف به چیست؟ بنابراین، از میان مطالعات مرتبط با توسعه، ۴۴ الگو در این پنج سال اخیر، به دست آمد که محققان، با بهره بردن از انواع روش‌های پژوهشی محتوای برنامه‌ها، عملکرد دولت‌ها و چگونگی اجرای سیاست‌ها و قوانین را بررسی نمودند و غالباً به این موضوعات پرداختند که توسعه چیست؟ چه الزاماتی دارد؟ و سیاست‌گذاران در برنامه‌های

توسعه‌ای کشور، به کدام متغیرها و شاخص‌ها توجه می‌نمایند؟ تا درنهایت، الگوهای بومی و جهانی، شاخص‌هایی جهت تسریع توسعه را پیشنهاد دهند.

باید اضافه کنیم، تعدد و کیفیت الگوها و برنامه‌های جهانی و ملی برای رسیدن به آرمان‌های پیشرفت نیست، بلکه ارزش‌ها و فرهنگ‌های حاکم بر مدیریت کلان است که عملکرد و میزان تحقق آن را می‌سنجد. ایران در عرصه جهانی به توسعه‌گرایی شناخته نمی‌شود، بلکه به‌عنوان کشوری ایدئولوژیک مطرح است که این هویت، بر هر نوع برنامه‌ای، اولویت دارد. همین امر تاکنون باعث شده است بخش زیادی از برنامه‌های توسعه اجرایی نگردد.

لازم به ذکر است که منظور از طرح الگوهای توسعه تشریح اهداف، چشم‌انداز یا برنامه‌های توسعه اجتماعی و اقتصادی نیست، بلکه عملکرد و تحقق توسعه در کشور است. به یک معنا، توسعه اجتماعی عبارت است از تحقق دگرگونی بنیادی در طرز تفکرها، ارزش‌ها، نگرش‌ها، رفتارها و نقش‌های اجتماعی در گستره جامعه (بیرو، ۱۳۷۰: ۹۰). پایش الگوهای برنامه نشان از این امر دارد که شکل و نمود مدیریت و برنامه‌ریزی توسعه، به مانند سایر کشورهای جهان است اما اصل و محتوای آن، مسیری را هموار نمی‌کند. همان‌طور که بیان شد، چند نزاع بنیادین و چالش‌برانگیز در مسیر توسعه ایران وجود دارد؛ بخشی از این امر ساختاری و مربوط به ماهیت حاکمرانی است و بخشی نیز منشأ فرهنگی و حقوقی دارد و به ارزش‌ها و هنجارهای جامعه باز می‌گردد.

مدل توسعه منجر به توسعه نمی‌شود و این پژوهش قصد داشت تا نشان دهد که الگوها، طرح‌های همسان و برنامه‌های کلان اجتماعی ظاهری از سیاست حاکم هستند و آنچه اهمیت دارد، بُن‌مایه و ماهیت ساختار یا همان برنامه در سایه است. همان‌طور که پژوهش‌های دخیل در فراترکیب نشان می‌دهند، اجرای یک سند، یک الگوی سیاست‌گذاری و شش برنامه قانونی، ایران را نتوانسته به مسیر توسعه نزدیک سازد.

توسعه اجتماعی-اقتصادی باید به رفاه و آسایش بیشتر افراد جامعه منجر شود تا افراد رضایت بیشتری از زندگی داشته باشند. بنابراین، توسعه در جامعه‌ای رخ می‌دهد که فاصله طبقاتی، تبعیض و استثمار در جامعه به حداقل برسد و توزیع درآمد و قدرت، به گونه‌ای عادلانه، به وجود آید و فاصله و شکاف بین فقیر و غنی، شهر و روستا و مرد و زن کاهش یابد.

در نهایت، آنچه به عنوان موضوع محوری، مدنظر بود، بحث حق توسعه و مشارکت جامعه در انتخاب مسیر توسعه و به دنبال آن ضمانت‌های قانونی و الزام‌های حقوقی، برای تحقق یافتن برنامه زندگی فرد فرد جامعه است که با آگاهی عمومی، نسبت به حق توسعه مورد ادعا قرار گرفته، حقی که مانند آزادی، عدالت و برابری، بدیهی است. همچنین، تحقیقات بعدی می‌توانند موضوع حق توسعه را در انواع برنامه‌های اجتماعی و اقتصادی پژوهش نمایند.

منابع

- آقاجانی معمار، احسان (۱۳۹۳). آسیب‌شناسی خصوصی‌سازی در ایران (لزوم پایبندی به سیاست‌های کلی اصل چهل و چهار قانون اساسی)، تهران: مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی.
- ازکیا، مصطفی، غفاری، غلامرضا، (۱۳۸۴). *جامعه‌شناسی توسعه*. چاپ ششم، تهران: انتشارات کیهان.
- بیرو، آلن (۱۳۷۰). *فرهنگ علوم/اجتماعی*، ترجمه باقر ساروخانی، تهران: انتشارات کیهان.
- توسلی، غلامعباس (۱۳۷۳). *جامعیت مفهوم توسعه*، مجموعه مقاله‌های سمینار جامعه‌شناسی و توسعه، جلد دوم، تهران، سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت).
- تیلور، گری (۱۳۹۲). *ایدئولوژی و رفاه*، ترجمه حسین محقق‌کمال و مهدی نصرت‌آبادی، تهران: انتشارات جامعه‌شناسان.
- دانش جعفری، داوود؛ شقاقی‌شهری، وحید، (۱۳۹۳). *اقتصاد ایران در افق ۱۴۰۴*، تهران: انتشارات نورعلم.
- دفلم، متیو، (۱۳۹۸). *جامعه‌شناسی حقوق*: بینش‌هایی در باب سنتی دانشورانه، ترجمه سینا باستانی، تهران: پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات.
- رضایی، محمدحسین (۱۳۹۱). «مطالعه عدالت اجتماعی در برنامه‌های توسعه از نگاهی نو»، *فصلنامه مدیریت اسلامی*، (۲)، ۳۳-۵۴.
- زاهدی، محمدجواد (۱۳۸۲). *توسعه و نابرابری*، تهران: انتشارات مازیار.
- شریف‌زادگان، محمدحسین (۱۳۸۶). «راهبردهای توسعه اقتصادی و عدالت اجتماعی»، *فصلنامه رفاه اجتماعی*، (۲۴)، ۹-۳۰.
- فابریزو، کلود؛ دومینیک دزیو و دیگران (۱۳۷۸). *بعد فرهنگی توسعه*: به سوی رهیافتی عملی از مجموعه فرهنگ و توسعه یونسکو، ترجمه صلاح‌الدین محلاتی، تهران: انتشارات دانشگاه شهید بهشتی.
- فکوهی، ناصر (۱۳۷۹). *از فرهنگ تا توسعه*: توسعه سیاسی، اجتماعی و اقتصادی در ایران، تهران: انتشارات فردوس.
- کلانتری، عبدالحسین؛ روشنفکر، پیمان؛ مقدم‌سلیمی، فرشید (۱۳۹۳). *توسعه اجتماعی، چشم‌انداز جهانی و وضعیت ایران*، تهران: مؤسسه انتشارات دانشگاه تهران.
- گریفین، کیث؛ تری مک‌کنلی (۱۳۷۷). *توسعه انسانی*: دیدگاه و راهبرد، ترجمه غلامرضا خواجه‌پور، تهران: انتشارات وداد.
- مسعود اصل، ایروان (۱۳۸۸). *نظام رفاه اجتماعی در جهان*، تهران: مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی.
- مورن، ادگار، (۱۳۸۲). *هویت انسانی*، ترجمه امیر نیک‌پی، تهران: نشر قصیده‌سرا.
- همایون کاتوزیان، (۱۳۹۰). *ایران، جامعه کوتاه مدت*، ترجمه عبدالله کوثری، تهران: نشر نی.

منابع فراترکیب

- آشوری، محمد؛ میرزایی، اسدالله (۱۳۹۵). «حقوق کیفری و توسعه اقتصادی، صنعتی، آموزه‌های حقوق کیفری»، دانشگاه علوم اسلامی رضوی، (۴)، ۳-۳۴.
- ابراهیم‌زاده‌آسمین، حسین؛ ابراهیم زاده، عیسی؛ پایدار، ابوذر (۱۳۹۸). «برنامه‌ریزی توسعه اشتغال پایدار روستایی با رویکرد PRA مبتنی بر مدل هفت سرمایه (موردشناسی: روستای بغداد شهرستان نیکشهر)»، فصلنامه پژوهش‌های روستایی، ۱۰ (۳)، ۵۱۱-۵۲۵.
- اسدپور، احمدعلی (۱۳۹۷). «بررسی روابط میان آموزش و پرورش، پژوهش و توسعه اقتصادی»، پژوهش در نظام‌های آموزشی، ۸۸۵-۸۹۹.
- اسلامی، رضا، آجلی لاهیجی، مهشید (۱۳۹۶). «کاهش فقر؛ دستورالعملی برای توسعه اجتماعی در نظام بین‌المللی حقوق بشر»، پژوهش‌های حقوقی، (۳۱)، ۴۷-۷۷.
- اشجع‌مهدوی، شاهرخ؛ رشاد، معصومه؛ متقی، ابراهیم (۱۳۹۹). «بررسی مؤلفه‌های آزادی و عدالت در اهداف برنامه‌های پنج‌ساله توسعه در ایران ۱۳۹۴ - ۱۳۶۸»، فصلنامه پژوهشی رهیافت انقلاب اسلامی، ۱۴ (۵۲)، ۱۲۳-۱۴۲.
- اعظم‌آزاده، منصوره؛ مرضیه، مشتاقیان (۱۳۹۵). «موانع مشارکت زنان در فرایند توسعه اجتماعی»، مسائل اجتماعی ایران، ۷ (۱)، ۳۱-۵۵.
- افشاری، اسداله؛ امیرخانی شهرکی، محمدجواد (۱۳۹۹). «آینده‌پژوهی کارآفرینی و توسعه اقتصادی»، فصلنامه پژوهش‌های علوم مدیریت، ۲ (۲)، ۸۲-۹۱.
- الهامی، امیرحسین؛ حافظ‌نیا، محمدرضا؛ فرجی‌راد، عبدالرضا (۱۳۹۶). «تبیین نظری رابطه ساخت امنیت سیاسی با توسعه اقتصادی»، فصلنامه امنیت ملی، ۷ (۲۳)، ۱۲۱-۱۳۸.
- امانی، معصومه؛ عزیزپور، فاطمه، طهماسبی، اصغر؛ افراخته، حسن؛ دارابی، حسن (۱۳۹۹). «تحلیلی بر سیاست‌های توسعه روستایی در برنامه پنج‌ساله ششم توسعه اجتماعی-فرهنگی و اقتصادی ایران»، فصلنامه پژوهش‌های روستایی، ۱۱ (۱)، ۲۵-۳۵.
- امیرانتخابی، شهرام؛ جوان، فرهاد؛ جاوید، لقمان (۱۳۹۷). «جایگاه سکونتگاه‌های روستایی در برنامه‌های کلان توسعه کشور: مورد مطالعه: برنامه‌های توسعه اقتصادی-اجتماعی پس از انقلاب اسلامی (۱۳۶۸-۹۵)»، راهبرد فرهنگی-اجتماعی، ۷ (۲۹)، ۳۵-۷۲.
- بابایی هزه‌جان، مجتبی؛ پیران‌نژاد، علی؛ خداپناه، بهمن؛ لاجوردی، سیده‌ریحانه (۱۳۹۸). «راهبردهای توسعه کارآفرینی شهری در بستر اجتماعی شهر تهران»، فصلنامه مجلس و راهبرد، ۲۶ (۱۰۰)، ۸۷-۱۱۷.
- بادینی، حسن؛ فروزان بروجنی، فرناز (۱۳۹۹). «نگرش تحلیلی به تأثیر نهادهای حقوقی بر توسعه اقتصادی با تمرکز بر نهادهای تشکیل‌دهنده هسته حقوقی بازار»، فصلنامه مطالعات حقوق خصوصی، ۵ (۳)، ۴۵۷-۴۷۴.

- بی‌زبان، علیرضا؛ یونجالی، منصور (۱۳۹۵). «نظم اجتماعی مطلوب ارائه، یک مدل تحلیلی برای جامعه نیک». *تحلیل اجتماعی نظم و نابرابری اجتماعی*، (۴)، ۱۰۷-۱۴۸.
- جعفری، انوش؛ قنبری، حمیده (۱۳۹۶). «مطالعه موانع توسعه اقتصادی جمهوری اسلامی ایران». *ماهنامه پژوهش ملل*، ۲ (۲۱)، ۴۷-۶۱.
- جعفری، منصور؛ کاوسی، اسماعیل؛ قیومی، عباسعلی (۱۳۹۸). «سنتر پژوهی فرهنگ توسعه در سازمان‌های اقتصادی فعال در بخش دفاعی کشور». *فصلنامه مدیریت راهبردی دفاع ملی*، ۳ (۱۱)، ۳۷۳-۳۹۴.
- جغتایی، فائزه؛ موسوی، میرطاهر؛ زاهدی، محمدجواد (۱۳۹۵). «ابعاد و مؤلفه‌های توسعه اجتماعی در برنامه‌های توسعه». *فصلنامه رفاه اجتماعی*، ۱۶ (۶۳)، ۵۵-۸۸.
- حسینی، سید محمدرضا؛ محمدی نجف‌آبادی، عبدالمجید (۱۳۹۵). «تأثیر حقوق مالکیت در رشد اقتصادی کشورهای درحال توسعه (زمینه‌ها و موانع)». *فصلنامه برنامه‌ریزی و بودجه*، ۱۸ (۲)، ۱۶۳-۱۸۴.
- حسینی، محمدرضا (۱۳۹۹). «تحلیل تماتیک توسعه اجتماعی زنان با تأکید بر توانمندسازی پایدار». *مجله مطالعات توسعه اجتماعی ایران*، ۱۳ (۱)، ۱۸۵-۱۹۸.
- حسینی، فضا سادات؛ آزادارمکی، تقی؛ بهار، مهری؛ آذری، هاجر (۱۳۹۹). «تحول معنایی خانواده در اسناد قانون توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران». *مطالعات تحقیقات اجتماعی در ایران*، ۹ (۲)، ۳۴۹-۳۷۴.
- حیدری، حسین؛ رزاقی، سمیه (۱۳۹۸). «بررسی موانع رشد شاخص‌های توسعه اقتصادی استان آذربایجان غربی از دید فعالان حوزه صنعت در بخش خصوصی و دولتی: با تأکید بر روش گراند تئوری». *دوفصلنامه جامعه‌شناسی اقتصادی و توسعه*، ۸ (۲)، ۱۳۵-۱۶۵.
- دیداری، چنور؛ محسنی، رضاعلی؛ بحرانی، محمدحسین (۱۳۹۸). «بررسی عوامل مؤثر بر توسعه نامتوازن در استان کردستان با تأکید بر شاخص‌های توسعه اقتصادی». *دوفصلنامه جامعه‌شناسی اقتصادی و توسعه*، ۸ (۲)، ۱۶۷-۱۹۷.
- رامبد، املیا؛ مختارپور، مهدی (۱۳۹۹). «بررسی جامعه‌شناختی تأثیر اشتغال زنان بر توسعه اجتماعی ایران (مطالعه موردی: زنان صاحبان مشاغل خانگی در مناطق ۱۶ و ۱۹ تهران)». *مجله مطالعات توسعه اجتماعی ایران*، ۱۲ (۳)، ۱۳۳-۱۵۸.
- ریبعی، کامران (۱۳۹۹). «دولت توسعه‌گرا و چالش‌های توسعه اقتصادی در ایران (۱۳۵۷-۱۳۹۸)». *جامعه‌شناسی تاریخی*، ۱۲ (۱)، ۱۰۵-۱۴۳.
- رستم‌زاده، پرویز؛ نصیرآبادی، شهره (۱۳۹۶). «بررسی تطابق برنامه‌های توسعه اقتصادی - اجتماعی و فرهنگی با اقتصاد اسلامی: با تأکید بر قانون برنامه چهارم، پنجم و لایحه برنامه ششم». *فصلنامه اقتصاد و بانکداری اسلامی*، (۱۸)، ۷-۲۲.

- رسولی، سعید؛ مجیدی، مجتبی (۱۳۹۵). «نگرشی بر رابطه دین و توسعه اقتصادی؛ رویکرد سرمایه اجتماعی»، *مجموعه مقالات فرهنگ و پژوهش*، جلد ۳، ۱۷۳-۱۹۶.
- رشیدی، احمد؛ موسوی، سید صالح (۱۳۹۸). «درآمدهای نفتی و آثار متعارض آن بر رشد و توسعه اقتصادی در ایران و نروژ»، *دوفصلنامه مطالعات اقتصاد سیاسی بین‌الملل*، ۲ (۱)، ۱۵۳-۱۸۱.
- رشیدی، حسن (۱۳۹۸). «توسعه در کردستان: توسعه ناموزون در حین تغییرات هویتی»، *مجله مطالعات اجتماعی ایران*، ۱۳ (۳)، ۵۷-۸۰.
- رشیدی، حسن؛ ازکیا، مصطفی (۱۳۹۵). «بررسی تأثیر توسعه بر هویت جمعی کردها (مطالعه جامعه‌شناختی تأثیرات توسعه اقتصادی-اجتماعی بر هویت قومی در شهرستان مهاباد)»، *مجله مطالعات توسعه اجتماعی ایران*، ۸ (۲)، ۲۱-۳۴.
- رضاپور، داریوش؛ کلدی، علیرضا (۱۳۹۵). «تحلیل پدیدارشناختی تأثیر آیین‌های فرهنگی مشترک بر توسعه اجتماعی (مطالعه موردی شهر دزفول)»، *فصلنامه مطالعات ملی*، ۱۷ (۲)، ۴۱-۵۶.
- رضائی‌پندری، عباس (۱۳۹۹). «طراحی چارچوب سیاست‌گذاری توسعه پایدار با رویکرد ترکیبی ISM-IPA»، *فصلنامه مجلس و راهبرد*، ۲۷ (۱۰۱)، ۲۲۳-۲۴۲.
- رفیعیایی، سیداحمد (۱۳۹۷). «نقش مؤلفه‌های اقتصاد مقاومتی در توسعه پایدار جمهوری اسلامی ایران»، *فصلنامه پدافند غیرعامل و امنیت*، ۷ (۲۴)، ۹۹-۱۲۵.
- رکن‌الدین افتخاری، عبدالرضا؛ دینانی، لیلیا؛ افتخاری، احسان (۱۳۹۵). «تحلیل محتوای حقوق شهروندی روستایی در برنامه‌های پنج‌ساله توسعه اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران»، *برنامه‌ریزی و آمایش فضا*، ۲۰ (۲)، ۱۸۹-۲۴۹.
- زارع، بیژن؛ صفری شالی، رضا، فاطمی، داوود (۱۳۹۷). «جایگاه توسعه فرهنگی شهر در نظام سیاست‌گذاری ج.ا. ایران (مورد مطالعه: قانون برنامه‌های پنج‌ساله پنجم و ششم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی)»، *فصلنامه برنامه‌ریزی رفاه و توسعه اجتماعی*، ۳۷ (۳۷)، ۱۵۵-۱۸۹.
- زاهدی، محمدجواد؛ نوائی لوانسانی، محمود (۱۳۹۵). «ارزیابی برنامه‌های توسعه جمهوری اسلامی ایران از منظر بازنمایی و کاربست نظریه‌های رفاه و عدالت اجتماعی (با تأکید بر برنامه پنجم توسعه)»، *مطالعات و تحقیقات اجتماعی در ایران*، ۵ (۱)، ۴۳-۷۸.
- زاده میمندی، محمدرضا؛ حقیقی فرد، مریم؛ حسینچاری، مسعود (۱۳۹۸). «بررسی تأثیر سوادآموزی بر کاهش آسیب‌های اجتماعی و توسعه اقتصادی»، *دوماهنامه رهیافتی نو در مدیریت آموزشی*، ۱۱ (۴)، ۳۱۹-۳۴۰.
- سبزه‌ای، محمدتقی؛ کولیوند، شکوبا (۱۳۹۶). «بررسی جامعه‌شناختی مسئله اجتماعی آب در ایران با نگرش توسعه پایدار»، *فصلنامه علوم اجتماعی*، ۲۶ (۷۷)، ۴۰۴-۴۳۳.
- سلیمانی، محمد؛ بهمن‌پور خالصی، محمدحسین (۱۴۰۰). «واکاوی نقش نهادی قراردادهای اسلامی در رشد و توسعه اقتصادی»، *دوفصلنامه مطالعات اقتصاد اسلامی*، ۱۳ (۱)، ۱۵۳-۱۸۰.

- شاطری، امیر؛ حسن نامی، محمد (۱۳۹۷). «نقش پدافند غیرعامل در رشد و توسعه اقتصادی کشور»، فصلنامه پدافند غیرعامل و امنیت، ۷ (۲۳)، ۵۳-۷۳.
- شقایق‌شهری، وحید (۱۳۹۷). «ارزیابی برنامه‌های پنج‌ساله توسعه اقتصاد کشور از منظر تحقق اهداف اقتصادی سند چشم‌انداز»، فصلنامه مجلس و راهبرد، ۲۵ (۹۴)، ۲۰۹-۲۳۷.
- صابری، امیر؛ توکلی‌نیا، جمیله؛ رضویان، محمدتقی؛ قادری، اسماعیل (۱۳۹۷). «بررسی تأثیر گردشگری بر توسعه اقتصادی-اجتماعی شهر کاشان»، فصلنامه برنامه‌ریزی رفاه و توسعه اجتماعی، ۳۴ (۱)، ۱-۳۴.
- صابری‌فر، رستم (۱۳۹۹). «نقش گردشگری خلاق در ماندگاری گردشگران و اثر آن بر توسعه اقتصادی (نمونه موردی بشرویه خراسان جنوبی)»، برنامه‌ریزی و آمایش فضا، ۲۴ (۴)، ۱۷۷-۲۰۷.
- صانعی، مهدیه؛ پروین، خیرالله (۱۳۹۹). «تحلیل حقوقی مداخله یا عدم مداخله دولت‌ها در نظام توسعه در حقوق اقتصادی عمومی»، فصلنامه مطالعات حقوق عمومی، ۵۰ (۱)، ۲۵۵-۲۷۱.
- صداقت، سیدماکان؛ شریفی طراز‌کوهی، حسین؛ شمس، احمد؛ منصور، سعید (۱۳۹۸). «بررسی رابطه حق توسعه و ارتقاء توسعه پایدار و همه‌جانبه کشورهای توسعه‌نیافته»، پژوهش‌های جامعه‌شناختی، ۱۳ (۳،۴)، ۸۹-۱۱۶.
- صفری، سعید (۱۳۹۷). «علل محقق نشدن اهداف برنامه پنجم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی در توسعه تعاونی‌ها»، فصلنامه فرایند مدیریت و توسعه، ۳۱ (۴۹)، ۶۳-۹۸.
- سیفوری، فرزانه؛ شهرام‌نیا، سید امیرمسعود؛ حاتمی، عباس؛ امام‌جمعه‌زاده، سیدجواد (۱۳۹۹). «بررسی مقایسه‌ای تأثیر جهانی شدن بر توسعه اجتماعی ایران در دو دولت خاتمی و احمدی‌نژاد»، فصلنامه توسعه اجتماعی (توسعه انسانی سابق)، ۱۴ (۳)، ۱۵۱-۱۸۶.
- ضرغام‌بروجنی، حمید؛ صداقت، مریم (۱۳۹۷). «مدل فرآیندی توسعه پایدار گردشگری جمهوری اسلامی ایران، نظریه‌ای داده‌بنیاد با تأکید بر برنامه‌های پنج‌ساله توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی»، فصلنامه گردشگری و توسعه، ۷ (۳)، ۲۵-۷۳.
- طاهرپور، جواد؛ فرزانه، صمدیان (۱۳۹۶). «چالش‌های نظام آموزش در اقتصادهای متکی به نفت: مطالعه موردی ایران»، فصلنامه پژوهش‌های اقتصادی ایران، ۲۲ (۷۳)، ۱۰۷-۱۳۰.
- عسکری خانقاه، اصغر؛ ساعی ارسی، ایرج؛ اسماعیل‌پور، حسین (۱۳۹۹). «جایگاه فرهنگ در توسعه اقتصادی منطقه گیلان با تأکید بر عوامل اجتماعی»، فصلنامه علمی برنامه‌ریزی رفاه و توسعه اجتماعی، ۱۱ (۴۲)، ۱۲۷-۱۵۵.
- علی‌پور، پروین؛ زاهدی، محمدجواد؛ ملکی، امیر؛ جوادی‌یگانه، محمدرضا (۱۳۹۶). «تحلیل گفتمان عدالت جنسیتی در برنامه پنج‌ساله ششم توسعه اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی جمهوری اسلامی ایران»، مطالعات و تحقیقات اجتماعی در ایران، ۶ (۲)، ۲۰۳-۲۲۹.

- فتاحی، زهرا؛ شمعی، علی، موحد، علی (۱۳۹۹). «آسیب‌شناسی پایداری محله‌های شهری با تأکید بر آسیب‌های اجتماعی (مطالعه موردی: منطقه یک شهر تهران)». *هویت شهری*، ۱۴ (۴۳)، ۵-۱۶.
- فتح‌الهی گلام بحری، سعدی؛ کلانتری، خلیل؛ امیری، علی (۱۳۹۶). «تحلیل محتوای قوانین عمران روستایی در برنامه‌های توسعه اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران». *مجله تحقیقات اقتصاد و توسعه کشاورزی ایران*، ۲ (۱)، ۶۷-۷۷.
- فتحی، سروش؛ قابل‌رحمت، فاطمه (۱۳۹۵). «شهروندمداری پیش‌درآمدی بر توسعه اجتماعی شهرهای جدید (مطالعه موردی: شهر جدید پرد)». *مجله مطالعات توسعه اجتماعی ایران*، ۸ (۲)، ۱۲۷-۱۳۷.
- قادری، رضا؛ محسنی‌تبریزی، علیرضا؛ پوریانی، محمدحسین (۱۳۹۹). «مطالعه تطبیقی برنامه‌های توسعه ایران و کره جنوبی در چهار دهه گذشته با تأکید بر توسعه اقتصادی - سیاسی». *مجله مطالعات توسعه اجتماعی ایران*، ۱۲ (۴)، ۸۹-۱۰۷.
- قدمی، محسن؛ محمدی، زهره؛ قدمی، مینا (۱۳۹۷). «ارائه الگوی توسعه پایدار ملی براساس مبانی مدیریت دانایی استراتژیک متکی بر تئوری نظم در آشفتگی». *فصلنامه دانش سرمایه‌گذاری*، ۷ (۲۵)، ۱۶۵-۱۷۷.
- قلمی، عطیه؛ عبدالوند، ندا؛ رجائی‌هرندی، سعیده (۱۳۹۷). «بررسی و رتبه‌بندی عوامل مؤثر بر توسعه پایدار با رویکرد به کارگیری سیستم‌های اطلاعاتی». *پژوهش‌های مدیریت در ایران*، ۲۲ (۱)، ۱۸۷-۲۱۷.
- قلی‌پور، پروانه؛ مظفری، محمدمهدی (۱۳۹۸). «طراحی مدل آینده‌نگاری راهبردی جهت توسعه اقتصادی و کسب مزیت رقابتی در بنگاه‌های کوچک و متوسط ایرانی». *دوفصلنامه آینده‌پژوهی ایران*، ۴ (۲)، ۲۵-۵۴.
- قوتی سفیدسنگی، علی؛ فراشینی، حسین؛ حسن‌زاده چوکانلو، حسین (۱۳۹۶). «بازتاب توسعه اجتماعی در قوانین برنامه‌های پنج‌گانه توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران ۱۳۶۸-۱۳۹۴». *فصلنامه توسعه اجتماعی (توسعه انسانی سابق)*، ۱۲ (۱)، ۱۵۱-۱۸۴.
- کافی، مجید؛ شعاع‌هاشمی خممامی، مرضیه؛ گنجی، شهلا (۱۳۹۹). «مدل و روش بررسی تأثیر توسعه اجتماعی بر رشد و تحقق اقتصاد مقاومتی». *فصلنامه معرفت اقتصاد اسلامی*، ۱۱ (۲)، ۱۵۵-۱۷۲.
- کیان‌پور، سعید (۱۳۹۶). «تأثیر تأمین مالی و بانکداری ویژه کسب و کارهای کوچک و متوسط بر توسعه اقتصادی». *راهبرد توسعه*، ۵۰ (۵)، ۸۶-۱۱۵.
- متوسلی، محمود (۱۳۹۵). «پیش‌درآمدی بر فرآیند خلق بی‌بدیل (ناولتی) در توسعه اقتصادی و کارآفرینی». *توسعه کارآفرینی*، ۹ (۱)، ۱۷۷-۱۹۵.
- متوسلی، محمود (۱۳۹۸). «بنیان‌های حقوقی اقتصاد پویا». *دوفصلنامه مطالعات و سیاست‌های اقتصادی*، ۶ (۲)، ۲۳۱-۲۴۸.

محبوبی شریعت‌پناهی، نسیم‌السادات؛ رکن‌الدین افتخاری، عبدالرضا؛ فرجیه، محمد؛ فلاحتی، لیلا (۱۳۹۸). «تحلیل محتوایی حقوق شهروندی اجتماعی زنان در برنامه‌های پنج‌ساله توسعه اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران»، *فصلنامه پژوهش‌نامه زنان*، ۱۰ (۲)، ۱۴۳-۱۷۱.

محمدی، علی؛ زرگر، علی‌اصغر (۱۳۹۷). «درآمدی بر نسبت فساد اقتصادی و توسعه سیاسی (با تأکید بر جمهوری اسلامی ایران در سال‌های ۶۸-۹۲)»، *فصلنامه تخصصی علوم سیاسی*، ۴ (۴۴)، ۱۲۲-۱۶۰.

محمدی نسب، مهدی؛ مستوفی، کامران (۱۳۹۶). «بررسی نقش صندوق‌های سرمایه‌گذاری مشترک در توسعه اقتصادی کشور»، *دوماهنامه مطالعات کاربردی در علوم مدیریت و توسعه*، ۲ (۸)، ۱۷-۳۲. مرادی، داود؛ شیخی، محمدتقی؛ خادمیان، طلیمه (۱۳۹۸). «بررسی تأثیر تحقق مدل بانکداری توسعه اجتماعی بر رشد و توسعه اقتصادی کشور با تأکید بر شبکه بانکی»، *مجله مطالعات توسعه اجتماعی ایران*، ۱۱ (۲)، ۱۲۱-۱۴۲.

مردنی، الهه؛ مظفری‌سیننی، خدیجه؛ حسینی، سیده‌لطیفه (۱۳۹۸). «رویکرد قوانین برنامه توسعه اقتصادی اجتماعی فرهنگی پس از انقلاب به زنان با تأکید بر برنامه ششم»، *پژوهش‌های اجتماعی-اسلامی*، ۲۵ (۲)، ۶۷-۹۷.

مصطفی‌نژاد، عباس (۱۳۹۶). «سرمایه اجتماعی و خوداتکایی راهبردی در فرآیند توسعه و نوسازی ملی»، *فصلنامه ژئوپلیتیک*، ۱۳ (۲)، ۶۷-۹۲.

معتمدنژاد، رؤیا (۱۳۹۶). «قانون‌گذاری عرصه دیجیتال و برنامه توسعه پایدار با تأکید بر جمهوری دیجیتال»، *فصلنامه انجمن ایرانی مطالعات فرهنگی و ارتباطات*، ۱۳ (۴۹)، ۲۱۷-۲۳۶.

منجم زاده، سیدامیرحسین؛ زیاری، کرامت‌الله؛ ماجدی، حمیدرضا (۱۳۹۷). «تحلیل سطح برخورداری شهرهای میلیونی ایران براساس توسعه پایدار با تأکید بر شاخص‌های اقتصادی و اجتماعی»، *فصلنامه جغرافیا (برنامه‌ریزی منطقه‌ای)*، ۸ (۳)، ۲۷۷-۳۰۱.

موسوی، سید قائم؛ حجت‌الله، موسوی (۱۳۹۹). «جامعه مدنی و توسعه اجتماعی در ایران»، *ماهنامه آفاق علوم انسانی*، ۳۶ (۳)، ۱۰۷-۱۳۱.

مؤمنی، فرشاد (۱۳۹۵). «بنیه تولید ملی؛ بررسی انتقادی برنامه‌های توسعه و عملکرد اقتصادی»، *مطالعات و تحقیقات اجتماعی در ایران*، ۵ (۱)، ۱۴۷-۱۶۹.

نادری‌نژاد، ریحانه؛ غفاری، غلامرضا؛ مؤمنی، فرشاد (۱۳۹۷). «نفت، کیفیت زندگی و توسعه در ایران ۱۳۵۰-۱۳۹۰»، *فصلنامه علوم اجتماعی*، ۲۷ (۸۰)، ۶۳-۸۷.

نظری، صدیقه؛ فتحی، سروش (۱۳۹۶). «تحلیل رابطه بُعد اجتماعی حمل‌ونقل شهری و توسعه اجتماعی در شهر تهران»، *مجله مطالعات توسعه اجتماعی ایران*، ۹ (۳)، ۹۵-۱۰۸.

نیکبین، مهنا؛ ضرغام بروجنی، حمید؛ صالحی امیری، سیدرضا؛ محمدخانی، کامرانی؛ غفاری، فرهاد (۱۳۹۸). «مدل مفهومی توسعه پایدار گردشگری فرهنگی با رویکرد فراترکیب»، *دوفصلنامه مطالعات اجتماعی گردشگری*، ۷ (۱۴)، ۷۳-۱۰۲.

نیکبخت، حمیدرضا؛ بیک‌محمدی، میثم؛ باقری، فرهاد (۱۳۹۹). «رویکردی حقوقی به ترتیبات نوین در معاهدات سرمایه‌گذاری و تأثیر آن بر توسعه پایدار»، *فصلنامه مطالعات حقوق عمومی*، ۵۰ (۱)، ۲۳۸-۲۱۷.

واعظزاده، ساجده؛ ایاسه، علی (۱۳۹۹). «وضعیت توسعه اجتماعی در برنامه‌های توسعه ایران با تأکید بر شاخص‌های اجتماعی توسعه پایدار شهری»، *مطالعات جامعه‌شناختی شهری*، ۱۰ (۳۶)، ۱-۲۲.

واعظی، رضا؛ چگین، میثم؛ اصلی‌پور، حسین (۱۳۹۶). «جایگاه خط‌مشی گردشگری سلامت در توسعه اقتصادی و اجتماعی مبتنی بر راهبردهای اقتصاد مقاومتی»، *مدیریت دولتی*، ۹ (۴)، ۶۶۴-۶۴۱.

وصالی، سعید؛ قاسمی‌نژاد، ابوزر (۱۳۹۸). «مطالعه داده‌بنیاد حاشیه‌نشینی و توسعه اجتماعی (شناسایی شرایط مداخله‌گر، راهبردها و پیامدهای تحقق‌نیافتگی توسعه اجتماعی در بین حاشیه‌نشینان پاکدشت)»، *فصلنامه توسعه اجتماعی (توسعه انسانی سابق)*، ۱۴ (۲)، ۹۳-۱۲۶.

منابع انگلیسی

- Alexander, J. C., (1998), *Real Civil Societies: Dilemmas of Institutionalization*, SAGE Publications Limited.
- Archer, M., (2001), *Being Human, the Problem of Agency*, Sage Publication.
- Borgatta, Edgar F; Montgomery, Rhonda J. V (2000), *Encyclopedia of Sociology*, Volume one, Second Edition, Detroit, San Francisco, London and New York, Macmillan Reference USA.
- Bourdieu, P., (1977), *Outline of a Theory of Practice*, Cambridge Studies In social and Cultural Anthropology,
- Coleman, J. S., Coleman, J. S., (1994), *Foundations of Social Theory*, Harvard University press.
- Craib, L., (1998), *Experiencing Identity*, Sage Publication.
- General Assembly of the United Nations (1986). Declaration on the Right to Development, 41/128, https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Issues/Development/DeclarationRightDevelopment_en.pdf
- Denzin, Norman K., (2005), The First International Congress of Qualitative Inquiry, *Qualitative Social Work*, 4(1), 105-111.
- Estes, R. I., (2001), *Social Welfare and Social Dev.: Partners or Competitors*, University of Pennsylvania.
- Finfgeld -Connett, D., (2010), Generalizability and Transferability of Meta-synthesis Research Finding, *Journal of Advanced Nursing*, 66(2): 246-254.
- Giddens, A., (1991), *Modernity and Self Identity*, Cambridge: Polity Press.

- Gionis, A., Mannila, H., Tsaparas, P., (2004), *Clustering Aggregation*, Helsinki Institute for Information Technology, BRU, Department of Computer Science, University of Helsinki, Finland. Retrieved feb.13, 2007, from: www.cs.helsinki.fi/u/gionis/papers/icde05.pdf.
- Habermas, J., (1979), *Communication and the Evolution of Society*, Translated by McCarthy, Boston Press.
- Hornby, A.S. (2010), *Oxford Advanced Learner's Dictionary*, Oxford University press
- Jenkins, R., (1996), *Social Identity*, London: Routledge.
- Nancy, R., (2000). *Economic and Social Dev.: Two Sides of Some Coin World Summation Social Dev, Economic Dev. and social Responsibility*, June 30, Geneva, Switzerland.
- Parsons, T., (1996), *Societies, Evolutionary and Comparative Perspective*, New- Jersey: Prentice Hall.
- Paterson, B. L. Thorne, S. E. Canam, C. & Jillings, C. (2001), *Meta-study of Qualitative Health Research: A Practical Guide of Meta-analysis and Meta-synthesis*, Thousand Oaks, CA: Sage.
- Rabie, Mohamed, (2016), *A Theory of Sustainable Sociocultural and Economic evelopment*, (Hampshire: Palgrave Macmillan).
- General Assembly of the United Nations, (1992). Rio Declaration on Environment and Development, A/CONF.151/26 (Vol. I), 12 August 1992.
- Rizescu, Victor, (2018), *Development, Left and Right: Ideological Entanglements of Reformist Projects in Pre-Communist Romania*, Bucharest: University of Bucharest.
- Rosell, M., (2006), Introduction to Information Retrieval and Text Clustering, Retrieved Feb.19, 2007, from: www.nada.kth.se/~rosell/undervisning/sprakt/rintro060801.pdf.
- Sandelooski, M. & J. Barroso, (2003), Creating Meta-summaries of Qualitative -Findings, *Nursing Research*, 52: 226-233.
- Sandelowski, M. & Barroso, J. (2007). *Handbook for Synthesizing Qualitative Research*. Springer Publishing Company Inc
- Sandelowski, M. et al., (1997), Qualitative Metasynthesis: Issues and Techniques, in: *Research in Nursing & Health*, 20: 365-371.
- Sengupta, A. (2000), *Report of the Independent Expert on the Right to Development*, UN. Commission on Human Rights. Independent Expert on the Right to Development.
- Somers, Margaret. R & Block, Fred (2005), From Poverty to Perversity: Ideas, Markets and Institutions over 200 Years of Welfare Debate, *American Sociological Theory*, 13(3): 229-274.
- Stiglitz, Joseph E.(2006) *Making Globalization Work*, W. W. Norton.
- The Legatum Prosperity Index, (2016), Tenth Edition 2007-2016, www.prosperity.com.
- The World Bank Group, (2017), World Bank: The Worldwide Governance Indicators (WGI) Project, 1996-2016. <http://info.worldbank.org>.
- World Bank Group, (2017), World Development Indicators: People, <http://wdi.worldbank.org/tables>.
- Zimmer, L., (2006), *Qualitative meta-analysis: A Question of Dialoguing with Texts*, London: The Blackwell Publishing.

Designing a Model of Socio-Economic Development of Iran – A Meta-synthesis Approach

Nahid Abdoli*

Received: 4 September 2022

Accepted: 26 December 2022

Abstract

The concept of development can be studied from various points of view: from economic, social, cultural, and political standpoints to human, environmental, and sustainable perspectives. This study attempts to identify the pattern, indices, and variables of the economic and social development of Iran. The right to development emerges as the central concept of the constructive relationship between society and governance, so public awareness and participation in choosing a model, followed by legal guarantees and legal requirements for the realization of development in social life, are to be claimed and realized. Development is a right that is integral to fundamental human rights in the same spirit as freedom, justice, and equality. Using the meta-synthesis method, 44 patterns were obtained from 78 selected relevant articles published in the last five years. After stating the types of proposed models, the conservative social welfare model of Iran's social-economic development programs was explained and its relationship with macro policies was identified. The findings show that there is no sincere resolution to achieve sustainable and forward-looking goals, and management and planning compatible with the social and efficient structure have no place. As a result, development-oriented actions have been static, reactive, and inconstant which have led to a certain type of endogenous systemic conflict in the social structure.

---

* Ph.D. Candidate, Department of Sociology, Human Science Faculty, Kashan University, Kashan, Iran. E-mail: nahidabdoli@grad.kashanu.ac.ir

Keywords: Development, Social development, Right to Development, Social Welfare, Economic, Development Program, Economic Strength

JEL Classification: O20,O21